

SKARB MONET

w klasztorze franciszkanów
w BARCZEWIE

Przemysław Gorek

Paweł Milejski

Arkadiusz Koperkiewicz

SKARB MONET

w klasztorze franciszkanów
w **BARCZEWIE**

Niniejsza publikacja jest utworem w rozumieniu przepisów Prawa autorskiego, tj. ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (t.j. Dz.U. z 2025 r., poz. 24).

Publikacja, jak i żadna z jej części nie może być powielana ani rozpowszechniana w jakiegokolwiek sposób (włącznie z kopiowaniem, fotokopiowaniem, digitalizacją, w tym zamieszczaniem w Internecie), bez zgody Fundacji Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego – z zastrzeżeniem przepisów Prawa autorskiego o dozwolonym użytku (zakładających jednak obowiązek podania źródła oraz imienia i nazwiska autora) oraz wymienionych na początku publikacji zdjęć znajdujących się w dziedzinie publicznej.

Nieautoryzowane kopiowanie, powielanie i rozpowszechnianie broszury grozi odpowiedzialnością prawną. Wszelkie naruszenia skutkować będą dochodzeniem przez uprawnione podmioty roszczeń na drodze sądowej.

Kolekcja w depozycie Muzeum Archidiecezji Warmińskiej im. bpa Jana Obłaka, w Olsztynie

Ekspozycja – kościół św. Andrzeja Apostoła w Barczewie

Redakcja i korekta wydawnicza

Agnieszka Zręda

Fotografie

Arkadiusz Koperkiewicz, Damian Kwiecień

grafiki z przedstawieniami królów Jana Matejki ze strony: <https://pl.wikipedia.org/>

[wiki/Poczet królów i książąt polskich#/\(domena publiczna\)](#)

grafiki na stronie 51 ze strony: <https://commons.wikimedia.org> (domena publiczna)

mapa Polski z XVII w ze strony <https://polona.pl> (domena publiczna)

Projekt graficzny i skład

Anna Žurek

Druk

jantar24.com

© Gorek Restauro 2025

Wydawnictwo Gorek Restauro

Ul. Ruskowy Bród 79A

03-289 Warszawa

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury.

SKARB MONET

w klasztorze franciszkanów
w **BARCZEWIE**

Przemysław Gorek
Paweł Milejski
Arkadiusz Koperkiewicz

Spis treści:

Wstęp

Rys historyczny

Prace konserwatorskie w prezbiterium

Prace archeologiczne i skarb monet w prezbiterium

**Skarb z Barczewa jako źródło do badania dziejów gospodarki
pieniężnej w XVII w.**

Bibliografia

Nośnik elektroniczny: Katalog monet i fotografie monet

Wydawnictwo Gorek Restauro
Warszawa 2025

WSTĘP

Odkrycie depozytu monet srebrnych w kościele pw. św. Andrzeja w Barczewie odnotowano jako jedno z dziesięciu największych znalezisk archeologicznych w 2019 r. Jak często się zdarza, nie nastąpiło ono wskutek systematycznych badań naukowych, ale było czystym „przypadkiem” podczas szeroko zakrojonych prac budowlano-konserwatorskich. Archeolodzy unikają używania słowa „skarb”, zaś inwestorzy obawiają się odkryć archeologicznych, zwłaszcza „skarbów”. Te, choć naukowo czy medialnie atrakcyjne, mogą wpłynąć negatywnie na harmonogram realizacji inwestycji. Kiedy jednak pracuje się przy obiekcie o kilkusetletniej historii, a zwłaszcza obiekcie sakralnym, nie może zaskakiwać, że w trakcie planowanych prac pojawiają się czasem znaleziska wyjątkowe, a niemal zawsze pochówki. Tak było w przypadku prezbiterium kościoła barczewskich franciszkanów. Historia jednego z najstarszych klasztorów na Warmii jest niezwykle ciekawa, a niecodzienne odkrycie w prezbiterium czyni ją jeszcze bardziej fascynującą.

W związku z realizacją przez Dom Zakonny w Barczewie kompleksowej inwestycji pt. *Renowacja zabytkowego kościoła franciszkanów pw. św. Andrzeja w Barczewie* firma Gorek Restauro od 2018 r. przeprowadzała szeroko zakrojone prace budowlane i konserwatorskie, m.in. w obrębie prezbiterium kościoła. Towarzyszyły im prace archeologiczne w formie nadzorów i ratowniczych badań wyprzedzających. W trakcie prac przy podłodze w prezbiterium odsłonięto posadzkę z początku XVII w., wykonaną z ceramicznych płytek i zachowaną oryginalnie do dziś pod stallami. Właśnie pod jedną z płytek podczas ich demontażu dnia 27 lipca 2019 r. odkryto depozyt zabytkowych monet.

Niniejsze opracowanie przedstawia związane z tym zdarzeniem działania: zakres prac konserwatorskich, wyniki badań archeologicznych, a przede wszystkim analizę numizmatyczną i prezentację unikatowego depozytu monet.

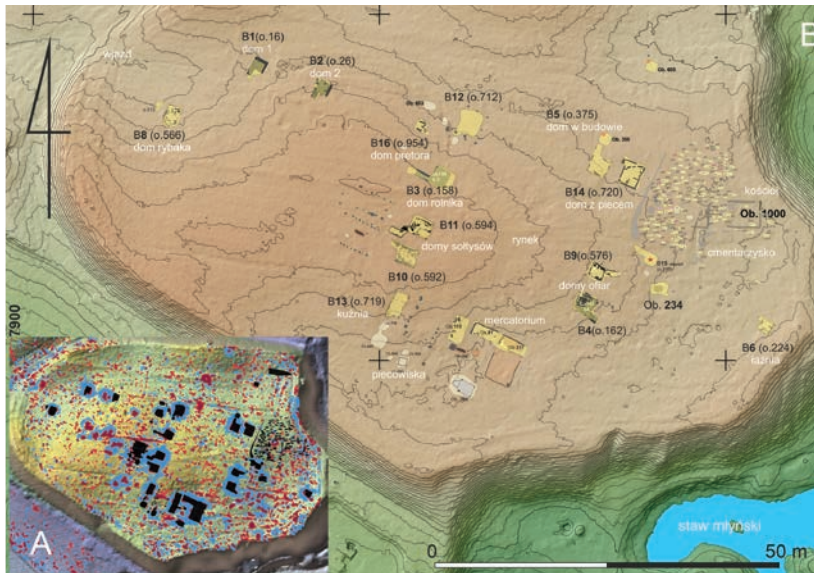
RYS HISTORYCZNY

Barczewo jest niewielkim miastem, położonym w północno-wschodniej części Polski, nad rzeką Pisą, w województwie warmińsko-mazurskim. Od stolicy regionu Olsztyna oddalone jest o ok. 15 km na północny-wschód. W średniowieczu był to obszar pruskiej ziemi Gunelauke leżącej w Puszczy Galindzkiej. W czasach konkwisty zakonu krzyżackiego teren ten wszedł pod władanie biskupstwa warmińskiego i pozostał w jego historycznie ukształtowanych granicach.

Barczewko – układ przestrzenny pierwszej lokalizacji Barczewa (Wartberg) na wzgórzu Stare Miasto w świetle badań geofizycznych i archeologicznych (oprac.: F. Biermann, A. Koperkiewicz, M. Marczewski, P. Wroniecki).

Przełomowa dla rozwoju osadnictwa środkowych obszarów Warmii była sprawna administracja w latach 1301–1326 trzeciego z kolei biskupa Eberharda z Nysy. Wraz z nim w procesie lokacji miast uczestniczyła grupa osadników ze Śląska. Założono wówczas istniejące do dziś ośrodki miejskie, takie jak: Lidzbark Warmiński, Pieniężno, Orneta i Dobrze Miasto. Lokacja ostatniego z nich była punktem wyjścia dalszej kolonizacji warmińskich połaci Puszczy Galindzkiej. Etap ten rozpoczyna się wraz z lokacją Barczewa.

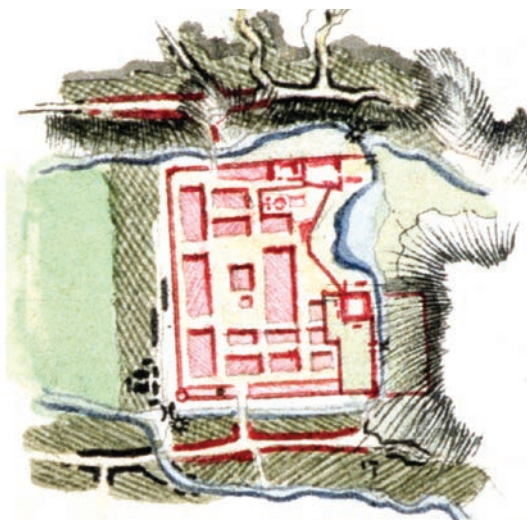

Historyczne początki tego miasta sięgają 1325 r. Kronikarz krzyżacki Piotr z Dusburga odnotował, że nad rzeką Pisą z inicjatywy biskupa Eberharda z Nysy i pod kierownictwem wójty Fryderyka von Liebenzella założono strażnicę – *castrum Warteburg*. W jej pobliżu ok. 1330 r. rozpoczęto budowę kolonii miejskiej. Niecałe trzy dekady później, w 1354 r., rozwój ośrodka został dość brutalnie przerwany podczas najazdu litewskich książąt Kiejstuta i Olgerda. Tradycja lokalna przechowała w pamięci obraz tego wydarzenia i nazwę wzgórza za wsią Barczewko – „Stare Miasto”. Źródła historyczne zostały doskonale uzupełnione wykopaliskami archeologicznymi. Pierwsze założenie w całości wzniesiono

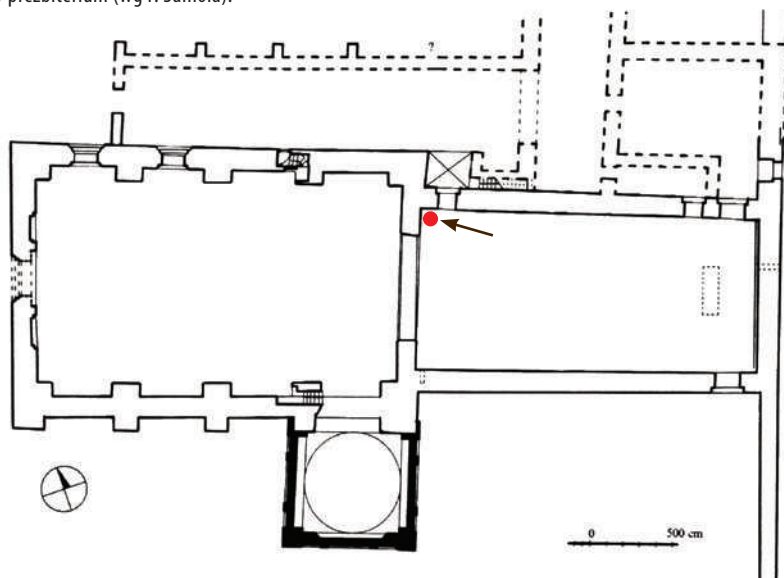
z drewna, głównie dębowego, o czym świadczą pozostałości olbrzymiego pogorzeliska na południe od wsi, nad rzeczką Orzechówką. Jest to unikatowe stanowisko archeologiczne i swoista kapsuła czasu. Dokumentuje zatrzymany w czasie kadr trudnych początków Barczewa i narodzin średniowiecznego miasta w ogóle. Barczewo, już jako Wartenberg (potem Wartenburg), zostało ponownie założone w obecnym miejscu nad Pisą. Przywilej lokacyjny na prawie chełmińskim nadał Henrykowi z Łajs biskup warmiński Jan II Stryprock w dniu 4 lipca 1364 r. Druga lokalizacja miała zdecydowanie lepsze walory obronne, a inwestycję realizowano z większym rozmachem. W północno-wschodniej części miasta postawiono zamek biskupi. Obok niego wybudowano kościół farny pw. św. Anny i św. Szczepana, natomiast dalej na wschód zabezpieczono teren dla franciszkanów oraz wybudowano kościół klasztorny pw. św. Andrzeja Apostoła, oparty częściowo na miejskim murze obronnym. Był to obszar w południowo-wschodniej części miasta o wielkości nieco ponad 0,5 ha, czyli ok. 10 x 30 prętów. Założenie klasztoru można postrzegać jako szczególny akt troski biskupa o dobro nowego miasta. Być może stało się to wskutek tragicznych wydarzeń 1354 r., a pośród nowych osadników miało wzbudzić wiarę i zaufanie w powodzenie odbudowy.

Barczewko – relikty archeologiczne pierwszej lokacji miasta (Wartberg), które spłonęło w 1354 r.

Barczewo – układ przestrzenny relokowanego miasta (wg H. Herrmanna).

Barczewo – rekonstrukcja założenia konwentu franciszkanów w końcu XVI w. z lokalizacją miejsca ukrycia depozytu monet w prezbiterium (wg P. Samóla).

Barczewski Zakon Braci Mniejszych należał początkowo do prowincji saskiej, od 1598 r. do prowincji polskiej, a od 1628 r. do prowincji wielkopolskiej. Zgromadzenie reformowane pod wpływem św. Jana Kapistrana przyjęło surową regułę obserwancką i znane było w Polsce jako zakon bernardynów. W trakcie reformacji prowincja saska podupadła i z czasem opustoszały także konwenty pruskie. Wielki pożar miasta, jaki miał miejsce w 1544 r., dotknął zarówno kościół, jak i zabudowę klasztorną, a zakonnicy zmuszeni byli opuścić konwent. W trakcie wizytacji z 1565 r. stwierdzono, że kościół jest zniszczony i pozbawiony wyposażenia. Kluczową rolę restauracji klasztoru odegrał osadzony na stolicy biskupstwa warmińskiego (1589–1599) bratanek króla Polski Stefana Batorego – Andrzej Batory. Uznawany jest za drugiego fundatora konwentu, w którym nakazał umieścić swój nagrobek, wykonany przez

słynną gdańską rodzinę artystów – van der Blocke. Intensywne prace budowlane miały miejsce w latach 1595–1598, po czym sprowadzono pierwszych zakonników. W latach 1598–1610 odbudowano zniszczoną świątynię i zrekonstruowano zawalone sklepienia. Te duże inwestycje przypisuje się już biskupowi Szymonowi Rudnickiemu. Po 1615 r. miały miejsce pierwsze pochówki w prezbiterium. Z tego czasu pochodzą drewniane stalle w prezbiterium i zachowane pod nimi ceramiczne posadzki.

W kolejnych latach biskupi warmińscy hojnie uposażali braci, co pomogło w rozbudowie kościoła i klasztoru. Pierwszy etap tych prac został przerwany w okresie pełnych grabieży wojen szwedzkich, prowadzonych na Warmii przez wojska Gustawa Adolfa (1628–1629), i oddania prowincji we władanie elektora brandenburskiego w czasie potopu szwedzkiego (1655–1660). Aktywność budowlana i fundacyjna wróciła do miasta dopiero w latach 70. XVII w. Następne stulecie obejmowało przede wszystkim przekształcenia wnętrza założenia bernardynów. Ostatnie większe prace przy fasadzie zachodniej prowadzono jeszcze w 1782 r., czyli już po I rozbiorze Polski, w wyniku którego Warmia przeszła pod panowanie Królestwa Prus.

W XVII i XVIII w. wokół klasztoru wykształcił się duży zespół gospodarczy, który obejmował: dwa sady, warzywniak, łąkę do wypasu bydła, oborę, stajnię, stodołę, wozownię, drewnutnię, spichlerz i browar, a nawet manufakturę sukna. Z jednej strony zapewniało to zakonnikom pewną samowystarczalność, z drugiej zaś – pozwalało sprzedawać nadwyżkę, dzięki czemu zwiększały się dochody konwentu.

Reformy państwa pruskiego z początku XIX w., dokonywane w celu jego wzmocnienia po klęskach zadanych przez Napoleona, nie ominęły nadzoru nad majątkiem kościelnym. W 1810 r. postanowiono, że wszystkie klasztory zostaną rozwiązane, a ich majątek przejmie państwo. W Barczewie kasatę przeprowadzono w 1830 r., a dwa lata później zdecydowano ostatecznie o podziale zabudowań – świątynię pozostawiono w rękach katolików, podczas gdy resztę nieruchomości zajęło państwo. Mimo zabiegów kościoła zabudowań nie przeznaczono na szkołę katolicką, ale przekazano je na cele więzienia.

Większość budynków klasztornych ucierpiała podczas pożaru w 1846 r. W połowie lat 50. XIX w. uznano, że z uwagi na zły stan techniczny nie ma sensu ich remontować, natomiast w latach 1855–1857 zapadła decyzja o rozbiórce trzech skrzydeł klauzury – pozostawiono część południową, sąsiadującą z kościołem, i fragment skrzydła wschodniego (jego resztki rozebrano przed 1886 r.). W tym czasie prace w kościele obejmowały remont kruchty zachodniej, przebudowę empy organowej, zamontowanie drewnianych schodów drabiniastych na poddasze oraz budowę nowej zakrystii (od południa). Wspomniane skrzydło południowe, uszkodzone pod koniec II wojny światowej, rozebrano w 1958 r.

Franciszkanie powrócili do Barczewa dopiero w 1982 r. Od tego czasu każdy z kolejnych gwardianów podejmował prace ratunkowe i wykonywał konieczne remonty, jednak ani warunki, ani możliwości finansowe nie sprzyjały podjęciu wysiłku kompleksowego remontu świątyni.

1 Opracowanie na podstawie: A. Koperkiewicz 2019a, s. 57–74; P. Samół 2023; H.E. Wyczawski 1985, s. 19-21 a także tekstu powstałego na potrzeby prac konserwatorskich: P. Samół 2020.

Cenotaf kardynała Andrzeja Batorego (postać kłęcząca) i jego brata Baltazara (postać leżąca), 1598, W. i A. van der Blocke. Kaplica św. Antoniego w kościele św. Andrzeja Apostoła w Barczewie.

Zdjęcie lotnicze Barczewa z lat 1930–1935, źródło: polska-org.pl.

KALENDARIUM

- 1325** założenie strażnicy Wartberg nad Pisą (dziś stanowisko Romowa Góra w Łęgajnach) z inicjatywy biskupa warmińskiego Eberharda z Nysy
- ok. 1330** budowa miasta Wartberg nad jeziorem Wadąg i rzeką Orzechówką, pierwsza lokacja Barczewa (dziś stanowisko Stare Miasto w Barczewku)
- 1354** zniszczenie młodej kolonii przez Litwinów
- 6 lipca 1364** przywilej lokacyjny biskupa Jana Stryprocka dla odbudowanego miasta Wartberg w dzisiejszej lokalizacji Barczewa, osadzenie w mieście franciszkanów i przydzielenie im terenu w części południowo-wschodniej
- 4. ćw. XIV w. (do ok. 1386)** – budowa muru obronnego zwieńczonego krenelażem z blankowaniem
- 2. poł. XIV w.** wzniesienie pierwszego kościoła (drewnianego?) i założenie cmentarza przykościelnego od strony południowej
- 1400** oddanie franciszkanom przez biskupa łąki oraz prawa połowu ryb w jeziorze Wadąg jako rekompensaty za tereny naprzeciw zamku zalane przez staw
- 1414** pożar miasta i kościoła franciszkańskiego w czasie wojny głodowej, spis szkód
- 4. ćw. XIV w. lub początek XV w. (po 1414)** – budowa prezbiterium kościoła franciszkanów (od wschodu w linii muru obronnego)
- 1499** przekazanie gruntu biskupowi (reforma klasztoru)
- 1554** zniszczenie klasztoru wskutek pożaru miasta i opuszczenie przez zakonników

-
- 2. poł. XVI w.** dzierżawa budynków klasztoru przez mieszczan
- 1596–1598** dotacja Andrzeja Batorego, odnowa zakonu
- 1610** konsekracja odnowionego kościoła
- po 1615** instalacja drewnianych stalli w prezbiterium
- XVI/XVII w.** założenie cmentarza na klasztornym dziedzińcu
- ok. 1625–1628** proces depozycji monet w północno-zachodnim narożniku prezbiterium, pod ceramicznym flizem posadzki i stallami
- XVII–XVIII w.** przebudowy barokowe
- 1830** kasata klasztoru, zamiana na więzienie
- 1846–1870** likwidacja zabudowy klasztoru
- 1945** zniszczenia po II wojnie światowej
- 1982–1986** zwrócenie klasztoru franciszkanom, prace zabezpieczające
- 2018–2022** prace konserwatorskie
- 2019** prace w prezbiterium, odkrycie skarbu monet
- 2022** wystawienie depozytu na ekspozycji w krypcie
- 2025** pozyskanie środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego na naukowe opracowanie skarbu (FRUG Gdańsk)

Kościół pw. św. Andrzeja Apostoła w Barczewie.

PRACE KONSERWATORSKIE W PREZBITERIUM¹

Kościół Zakonu Braci Mniejszych pw. św. Andrzeja Apostoła w Barczewie jest jednym z najważniejszych zabytków na Warmii. Ze względu na swoją długą historię oraz zachowane we wnętrzu cenne elementy wystroju stanowi atrakcję turystyczną regionu.

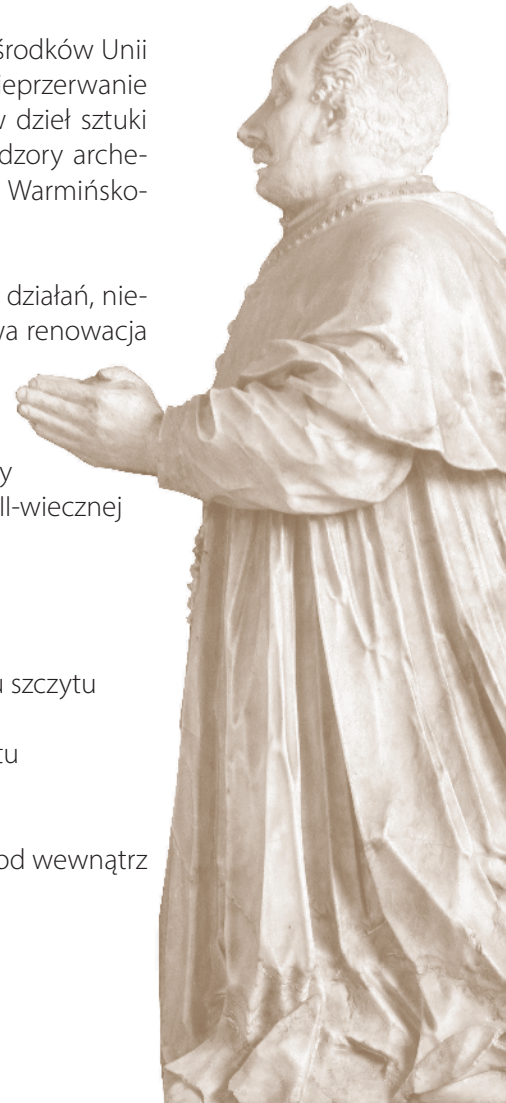
Na początku 2017 r. rozpoczęto starania o dofinansowanie renowacji kościoła ze środków Unii Europejskiej. Prace badawcze i budowlano-konserwatorskie prowadzone były nieprzerwanie od 2018 r. pod kierownictwem dr inż. arch. Piotra Samóła przez konserwatorów dzieł sztuki Przemysława Gorka i Ewę Olkowską. Pracom towarzyszyły również badania i nadzory archeologiczne, konsultacje z ekspertami oraz komisje konserwatorskie z udziałem Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Poza pracami ujętymi w projekcie unijnym podjęto też wiele innych koniecznych działań, niezbędnych dla prawidłowego przebiegu procesu konserwatorskiego. Kompleksowa renowacja dotyczyła przede wszystkim prezbiterium i objęła:

- prace konserwatorskie w prezbiterium kościoła: sklepienia, ścian i posadzek,
- prace konserwatorskie w krypcie w prezbiterium,
- relokację ołtarza głównego na pierwotne miejsce wraz z odtworzeniem mensy i wykonaniem prac estetyzujących – konserwacją złoceń i przywróceniem XVIII-wiecznej kolorystyki,
- kompleksową inwentaryzację i konserwację stali.

Wykonano także szeroki zakres prac związanych z architekturą kościoła:

- remont dachów wraz z odtworzeniem historycznej sygnaturki na zwieńczeniu szczytu wschodniego nawy,
- prace konserwatorskie przy wszystkich elewacjach wraz z rekonstrukcją szczytu wschodniego prezbiterium,
- remont fundamentów i ścian fundamentowych,
- wzmocnienie podłoża pod fundamentami metodą jetgrouting od zewnątrz i od wewnątrz budynku,
- instalację kanalizacji deszczowej oraz systemu drenażu,

Kościół franciszkanów pw. św. Andrzeja Apostoła w Barczewie – elewacja północna, stan przed konserwacją i po konserwacji.

Kościół pw. św. Andrzeja Apostoła w Barczewie – elewacja południowa korpusu nawowego, stan przed konserwacją i po konserwacji.

- konserwację stolarki drzwiowej i okiennej, połączone z badaniami konserwatorskimi i architektonicznymi, a następnie rekonstrukcją historycznej formy okien.

Ponadto:

- wykonano prace konserwatorskie w kaplicy św. Antoniego przy sklepieniu, tynkach i polichromiach ścian oraz przy posadzce kamiennej,
- wykonano prace konserwatorskie w ossuarium i pod kaplicą św. Antoniego – konserwację wątku ceglanego, tynków na sklepieniu i ścianach, odtworzenie posadzki ceglanej,
- zaaranżowano przestrzeń muzealno-wystawienniczą w krypcie i kaplicy św. Antoniego,
- wyremontowano zakrystię wraz z biurem parafialnym,
- zmodernizowano instalację elektryczną,
- wykonano instalację sygnalizacji pożarowej (SSP), instalację włamania i napadu (SSWiN) oraz monitoringu wizyjnego (CCTV),
- odsłonięto bogate polichromie we wnękach północnej ściany korpusu,
- przeprowadzono konserwację srebrnej sukienki obrazu św. Franciszka z 1. poł. XVIII w. z ołtarza św. Franciszka na ścianie północnej nawy głównej kościoła.

Cały czas trwają prace konserwatorskie przy:

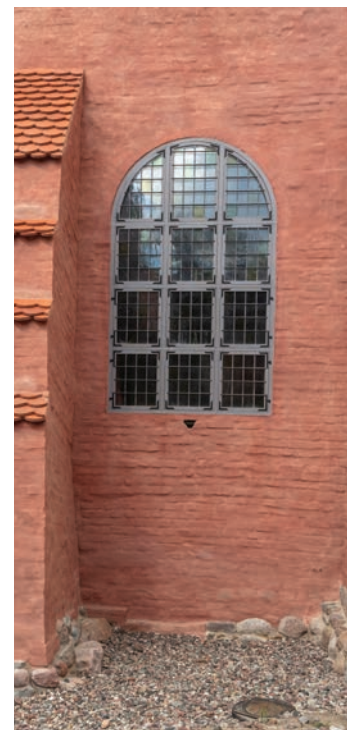
- renesansowym nagrobku kardynała Andrzeja i jego brata Baltazara Batorych (XVI w.),
- balaskach i ławach w prezbiterium kościoła.

Wzmocnienie gruntu pod fundamentami kościoła

Remont kościoła rozpoczął się pracami związanymi ze wzmacnianiem podłoża. W wyniku specjalistycznych ekspertyz wykazano niejednorodność gruntów nośnych i aby zabezpieczyć stabilność konstrukcji świątyni, konieczne było wzmocnienie podłoża pod fundamentami. Prace wykonała firma Keller Polska Sp. z o.o. w 2019 r., w dwóch etapach, metodą iniekcji strumieniowej jetgrouting. W metodzie tej pod wysokim ciśnieniem (400 at.) przy pomocy dysz wstrzykuje się mieszaninę do wytworzenia scementowanego gruntu w postaci kolumn. Proces ten zaczyna się od wkręcenia monitora iniekcji wysokociśnieniowej na zaprojektowaną głębokość. Poprzez dysze z dużą prędkością wydostaje się zaczyn cementowy, który podczas podnoszenia monitora wycina i miesza grunt w trakcie wyciągania oraz obracania monitora. W ten sposób powstają kolumny, które każdorazowo projektuje się na określoną wytrzymałość. W Barczewie wykonano łącznie 184 kolumny podchwytyjące fundamenty kościoła tak z zewnątrz, jak i od wewnątrz. Łączna długość wiercenia wyniosła 1459,33 m, wykonano 1280,02 m.b. iniekcji kolumn pod fundamentami wzmacnianego obiektu. Prace pochłonęły ok. 1200 t cementu.

Fragment elewacji kaplicy Batorych, stan w trakcie prac i po konserwacji z nowymi oknami.

Przemiany historyczne wystroju w prezbiterium²

Prezbiterium to najstarsza część kościoła. Pierwszy murowany budynek, który powstał ok. 1370 r., obejmował trzy zachodnie przęsła obecnego prezbiterium. Pod koniec XIV w. kościół został przedłużony w kierunku wschodnim i nadbudowany na mur obronny miasta. Prezbiterium zostało spalone i uszkodzone w 1414 r., a następnie odbudowane³.

Od początku zakładano wybudowanie w części zachodniej prezbiterium lektorium, czego dowodzą pozostawione tam przejścia. Ostatecznie drewniana przegroda chórowa powstała w XV w., po dostawieniu korpusu nawowego. Mimo pożarów kościoła i jego gruntownej przebudowy na przełomie XVI i XVII w. w manierystycznym wystroju świątyni początkowo utrzymano jakąś formę galerii, a nad prezbiterium założono sklepienie kolebkowe, podobnie jak w przypadku nawy imitujące późnogotyckie sieciowo-gwieździste. Konsekracja odbudowanej świątyni wraz z ołtarzem głównym nastąpiła w 1610 r. Na granicy prezbiterium i nawy prawdopodobnie stanął kamienny ołtarz przegrodowy⁴, a w 1615 r. wystawiono manierystyczne stalle.

Z racji tego, że w zachodniej części prezbiterium znajdowała się empora, stalle ustawiono głębiej, zostawiając od zachodu ok. trzymetrowy pas. Po galerii zachowały się gniazda belek i przebudowany w okresie nowożytnym portal w północno-zachodnim narożniku, w którym w trakcie ostatnich prac konserwatorskich ponownie otworzono znajdujące się za północnymi stallami wejście do prezbiterium.

Gdy w latach 1732–1734 powstał ołtarz główny Johanna Christiana Schmidta, zlikwidowano emporę przy łuku tęczowym i rozebrano ołtarz przegrodowy. W połowie lat 40. XVIII w.⁵ przebudowano skrzydło wschodnie klasztoru, dodając nowe główne wejście do prezbiterium w połowie ściany północnej i wykuto dwa przeźrocza w blendach. Jedno z tych okien zostało odtworzone w trakcie ostatnich prac konserwatorskich.

Kościół franciszkanów pw. św. Andrzeja Apostoła w Barczewie –
nowe okna w kaplicy Batorych, stan po konserwacji.

Okna prezbiterium

Okna w prezbiterium ukształtowane zostały wraz z rozbudową tej części kościoła pomiędzy 1390 a 1414 r. Wówczas nadano im gotycki ostrołuczny, wysmukły kształt i, zachowane do dziś, ozdobne obramowanie ościeży ceglanymi kształtkami. Okna w tej fazie posiadały podział pionowy i zwieńczenie maswerkowe. Podczas prac konserwatorskich odnaleziono kilka kształtek ceglanego słupka okiennego i ślady mocowania poprzecznych drewnianych ślemion – stąd wiadomo, że słupek i poprzeczki (ślemiona) dzieliły okno na równe kwatery, przeszklone małymi szybami połączonymi ołowiem.

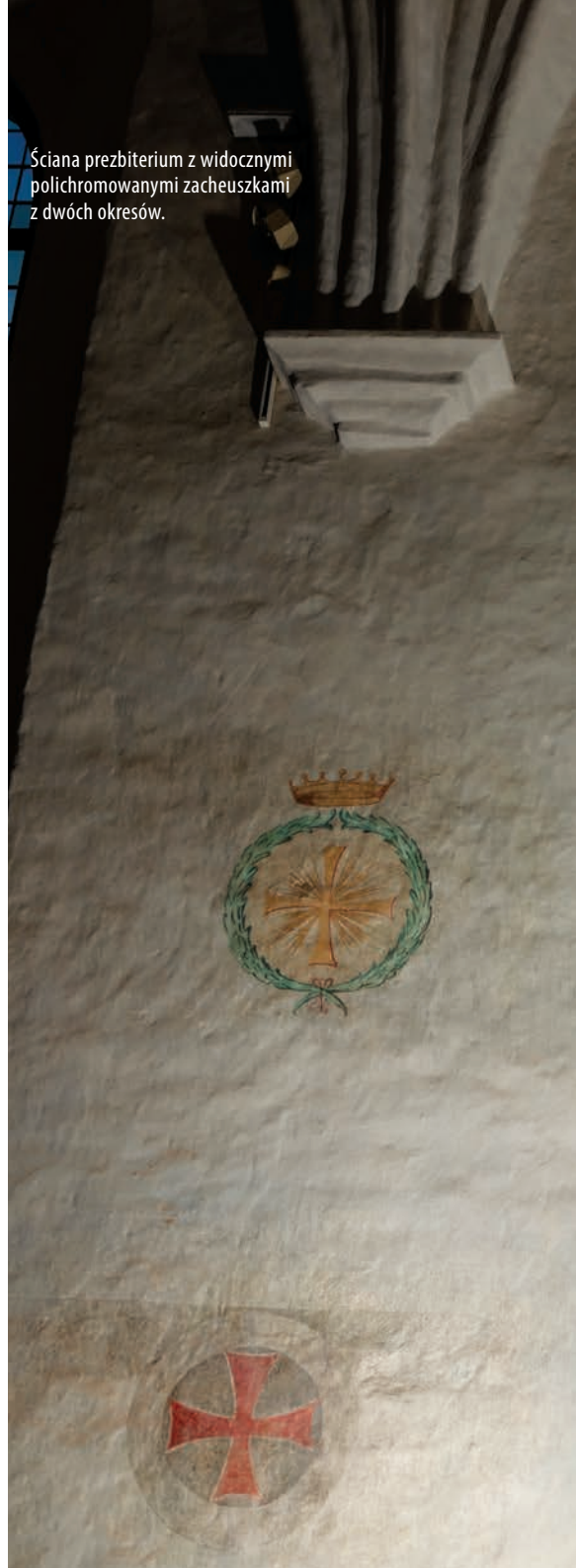
Do naszych czasów więcej śladów zachowało się z okien późniejszych – z końca XVII w. – i również ten etap został odtworzony podczas prac konserwatorskich. W nadmurowanych parapetach trzech okien odnaleziono bowiem fragmenty środkowego drewnianego słupka. Oprócz tego w zastygłym tynku odcisnięty był negatyw XVII-wiecznej drewnianej ramy okiennej, w której zamocowana była błona oszklenia. Bazując na odnalezionych reliktach, odtworzono kształt i profile drewnianego słupka, a także szerokość i miejsce osadzenia ramy. Szklenie z małych szyb łączonych listwami ołowiovymi zostało wykonane w nawiązaniu do analogicznych rozwiązań stosowanych w tym czasie. Relikty XVII-wiecznych okien odkryto w dolnych partiach – wyżej gify okien były rozkute podczas zmian wystroju wnętrza w latach 30. XVIII w. oraz wymiany okien ok. 1790 i po 1890 r.

Okna prezbiterium i nawy zostały wymienione w tym samym czasie, w XVIII w., kiedy rozkuto węgarki w celu osadzenia nowej drewnianej ramy. Ponowna wymiana wszystkich okien (poza wschodnim w prezbiterium) nastąpiła w latach 90. XIX w., a następnie po II wojnie światowej.

Polichromie

Kościół pw. św. Andrzeja w XVII w. ozdobiono bogatą polichromią w duchu manieryzmu, której znaczne fragmenty zachowały się szczególnie na ścianie północnej korpusu nawowego, w arkadzie bocznej kaplicy św. Franciszka Serafickiego. W prezbiterium odsłonięto i poddano konserwacji ślady polichromii w postaci zarówno malowanych zacheuszków z dwóch etapów chronologicznych, jak i dekoracji ornamentalnej i kotar stanowiących obramienia epitafii i ołtarzy.

Ściana prezbiterium z widocznymi polichromowanymi zacheuszkami z dwóch okresów.

Prezbiterium w trakcie prac przy posadzce, ołtarz główny przed konserwacją,
kościół franciszkanów pw. św. Andrzeja Apostoła w Barczewie.

Prezbiterium po pracach konserwatorskich, zrekonstruowana pierwotna kolorystyka ołtarza,
kościół franciszkanów pw. św. Andrzeja Apostoła w Barczewie.

Fragment ołtarza głównego po pracach konserwatorskich, rzeźba św. Andrzeja Apostoła.

Ołtarz główny

Przez stulecia istnienia barczewskiego kościoła klasztorowego wielokrotnie zmieniano jego wyposażenie. Po odbudowie świątyni na początku XVII w., w 1610 r., biskup Szymon Rudnicki konsekrował dla bernardynów nowy renesansowy ołtarz, poświęcony Najświętszej Marii Pannie, św. Andrzejowi i św. Franciszkowi. Ołtarze boczne wyświęcono dopiero prawie pół wieku później.

W XVIII w. zakonnicy zdecydowali się na modernizację wnętrza kościoła i wymianę dużej części wyposażenia. Wykonanie nowego ołtarza głównego zlecieli w 1731 r. Prace stolarskie i rzeźbiarskie trwały do 1734 r. Następnymi kilkoma latami poświęcono na prace malarskie i pozłotnicze, finansowane między innymi z datków mieszczan barczewskich. Twórcą tego monumentalnego dzieła był osiadły w Reszlu snycerz Johann Chrystian Schmidt, który wykonał później także cztery ołtarze boczne dla tego samego kościoła.

Ołtarz główny umieszczony został przy wschodniej ścianie kościoła, tak aby był dobrze widziany przez zakonników modlących się w prezbiterium i wiernych zgromadzonych w nawie. Ponad mensą ołtarza i tabernakulum znajduje się figura patrona świątyni – św. Andrzeja, trzymającego swój atrybut, czyli krzyż w kształcie litery X. Apostołowi towarzyszą święci: Jan Ewangelista, Piotr, Paweł oraz Jakub Starszy. W górnej kondygnacji ołtarza umieszczono figury świętych związanych z zakonami franciszkanów i bernardynów. Widoczna pośrodku postać to św. Franciszek z Asyżu, wyobrażony w momencie otrzymywania stygmatów. Całość nastawy wieńczy promienista gloria z przedstawieniem siedzącego na obłokach Chrystusa Zmartwychwstałego, otoczonego aniołami. Późnobarokowa stylistyka ołtarza wzbogacona została o ornamenty i elementy typowe dla okresu regencji, w tym baldachim z kotarami oraz lambrekiny z chwostami. Podobne ołtarze warsztat Schmid-

ta wystawił w Jezioranach (1734), Grodnie (1736–1737), po dwa ołtarze w Kadynach (1736–1738) i w Braniewie (1738), a także w Ornecie (ok. 1739–1744), Ramsowie (1740), Osetniku (1742) oraz w Reszlu (lata 50. XVIII w.).

W trakcie prac konserwatorskich częściowo przywrócono pierwotny układ architektoniczny prezbiterium. Relokacja ołtarza głównego na pierwotne miejsce, przestawionego na środek prezbiterium w 2. poł. XX w., umożliwiła wkomponowanie nastawy w rokokowe polichromie odsłonięte na wschodniej ścianie prezbiterium. Równolegle przeprowadzono badania i kwerendę archiwalną, popartą badaniami analogicznych dzieł warsztatu Johanna Chrystiana Schmidta, które podały w wątpliwość zastaną kolorystykę ołtarza, utrzymaną w tonie ciemnych brązów.

Szczegółowa analiza wcześniejszych konserwacji i historycznych badań potwierdziła przypuszczenie, iż zmiana estetyki ołtarza nastąpiła w trakcie zakrojonych na szeroką skalę prac konserwatorskich w kościołach Warmii w XIX w. – w Reszlu (1822) i Jezioranach (2. poł. XIX w.).

W żadnym z przebadanych ołtarzy nie natrafiono na dobrze zachowaną XVIII-wieczną warstwę malarską, a większość ołtarzy w rejonie ma kolorystykę brązową, bezsprzecznie pochodzącą z XIX w. Ponadto zachowały się zapiski, że warsztat Schmidta brał zlecenia na malowanie ołtarzy, prawdopodobnie w duchu barwnego wykończenia, jak było to powszechne od lat 30. XVIII w.

Najważniejszym jednak argumentem do rekonstrukcji było odnalezienie na barczewskim ołtarzu fragmentów najstarszej, oryginalnej warstwy malarskiej – błękitnej marmoryzacji. Bezpośrednią analogię do odnalezionej polichromii może stanowić bardzo dobrze zachowana podobna warstwa malarska na meblach w prezbiterium: balaskach i ławach.

Detal ołtarza głównego –
złożony uszak.

Stalle zakonne i ławy

Stalle, czyli wieloosobowe ławy służące braciom zakonnym w czasie liturgii i modlitw, należały do podstawowego wyposażenia każdego kościoła klasztornego. Musiały zapewniać komfort codziennego użytkowania, sprzyjać modlitewnemu skupieniu oraz być dopasowane do architektury prezbiterium. Ważnym aspektem tego rodzaju mebli była także dekoracja, wpływająca na estetykę wnętrza kościoła. Stalle zaopatrzone były często w złożony program treściowy, powiązany z ideami przyświecającymi danemu zgromadzeniu zakonnemu. Przeprowadzone badania dendrochronologiczne sprecyzowały datę powstania stalli barczewskich na 1615 r.⁶

Detale rzeźbiarskie stalli charakteryzują się starannością wykonania oraz różnorodnością form. Wyobrażono tu popiersia apostołów, postacie trzymające Arma Christi oraz maszkarony, czyli motywy dekoracyjne w postaci głów o zdeformowanych groteskowo rysach. Dużo niższy poziom artystyczny reprezentują partie malarskie mebla. Na zapleckach i przedpiersiach ław ukazano Chrystusa, Marię, świętych i błogosławionych wywodzących się z zakonu franciszkanów, bernardynów i klarysek oraz wizerunki papieży szczególnie zasłużonych dla tych zgromadzeń zakonnych. Wyobrażone postacie miały być duchowymi wzorcami dla mnichów zgromadzonych w barczewskim klasztorze.

Po wybudowaniu ołtarza głównego w latach 30. XVIII w. i zmianie organizacji wnętrza prezbiterium przebudowano stalle, ograniczając ich wielkość, a w zamian dodając dwie ławy. W trakcie prac odsłonięto XVII-wieczne przedstawienia świętych ze stalli, wtórnie wykorzystane w powstałych w 1. poł. XVIII w. ławach.

Kościół franciszkanów pw. św. Andrzeja Apostoła
w Barczewie – prezbiterium, stalle północne,
stan przed pracami, w trakcie demontażu.

Kościół franciszkanów
pw. św. Andrzeja Apostoła
w Barczewie – prezbiterium, stalle
północne, stan po konserwacji.
Pod nimi w narożniku został
odnaleziony depozyt monet.

Fragment stalli południowej
po konserwacji.

Zabytkowa posadzka prezbiterium

Posadzka jest niejednorodna stylistycznie i składa się z różnych materiałów kamiennych i ceramicznych, będących świadkami historycznych nawarstwień. Jej układ to efekt zmian organizacji przestrzeni prezbiterium i poszczególnych elementów wyposażenia wnętrza. Prace konserwatorskie za cel stawiały sobie uszanowanie wszystkich tych nawarstwień i zachowanie jak największej ilości substancji historycznej.

Poziom pierwszej gotyckiej posadzki znajdował się ok. 40 cm poniżej obecnego i był przykryty przez zwalisko po pożarze kościoła i zawaleniu dachu. Odnaleziony świadek tej posadzki został wyeksponowany w północno-wschodnim narożniku prezbiterium.

Najstarsza zachowana chronologicznie warstwa to posadzka z kwadratowych płytek ceramicznych, ułożona przed budową stali na początku XVII w. Fragmenty tej posadzki widzimy w okolicach stali i za barokowym ołtarzem. Największa część jest schowana pod stallami, a widoczne dwa fragmenty na środku prezbiterium stanowią świadectwo po przebudowie stali w XVIII w.

Największą część powierzchni prezbiterium zajmuje posadzka z wapienia olandzkiego z początku XVIII w. Płytki kwadratowe w dwóch odcieniach – czerwonym i szarym – tworzą ukośny wzór z kamieni ułożonych na mijankę (schodkowo). Wszystkie płyty poddano konserwacji, czyszcząc je, sklejjąc oraz wstawiając fleki, a następnie układając w pierwotne miejsce, z zachowaniem wzoru skośnych pasów.

Pod ścianą północną, w większości pod ławą, leży fragment posadzki ceglanej, być może ułożonej wtórnie z cegły gotyckiej. Przy środkowej wnęcie umiejscowiono czarną płytę z marmuru szwedzkiego. W tym miejscu odnaleziono elementy dawnego ołtarza kamiennego przegrodowego z szarego piaskowca, które zostały wtórnie ułożone w posadzce, rzeźbioną stroną na piasku i glinie.

Przed barokowym ołtarzem znajduje się XIX-wieczna posadzka z płyt kamiennych z piaskowca, najmłodsza chronologicznie, z czerwoną twardą spoiną. Płytki w dwóch odcieniach – czerwono-fioletowym i żółtym – tworzą wzór ułożony w szachownicę, ale rzędy przebiegają skośnie względem posadzki wapiennej.

Skan posadzki pod północną
stallą w prezbiterium,
strzałka wskazuje miejsce
odnalezienia skarbu.

Barczewski skarb

Wyjątkowym odkryciem w trakcie prac konserwatorskich w prezbiterium kościoła św. Andrzeja było odnalezienie skarbu składającego się z ponad 1000 srebrnych monet umieszczonych częściowo w naczyniu ceramicznym pod posadzką, w północno-zachodnim narożniku prezbiterium⁷. To kolejny przykład konieczności prowadzenia wyprzedzających badań archeologicznych w takich miejscach. Podczas demontażu zachowanej pod stallami posadzki z początku XVII w. dr Denys Kostiuk odsłonił pod jedną z ceramicznych płytek niewielki pucharek, wypełniony po brzegi monetami. Okazało się, że monety były skrupulatnie układane także u podstawy naczynia.

Odkryty kamienny ołtarz przegrodowy

W 2020 r. w kościele dokonano wyjątkowego odkrycia. Pod posadzką znaleziono 39 elementów ołtarza architektonicznego, którego dwie okazały części służyły do niedawna jako ozdobne kropielnice w kruchcie. Można by wiązać powstanie tego ołtarza z fundacją kamiennego ołtarza poświadczoną źródłowo przez administratora diecezji, kanonika warmińskiego Wawrzyńca Kocha. Ołtarz mógł być częścią optycznej przegrody zasłaniającej objęte klauzulą prezbiterium.

Odnalezione elementy architektoniczne i rzeźbiarskie wskazują, że była to przyścienna edykula kolumnowa z partiami bocznymi i zwieńczeniem, odkuta z górnosylurskiego gotlandzkiego piaskowca Burgsvik. Kamienną strukturę pokrywały pierwotnie polichromia i złocenia.

Pod względem artystycznym nastawę tę można porównać z najlepszymi przykładami małej architektury ołtarzowej z okresu późnego manieryzmu w Gdańsku i Elblągu, a jej detale figuralne i ornamentalne wykazują podobieństwo do dzieł sławnego gdańskiego warsztatu rzeźbiarskiego Niderlandczyka Abrahama van den Blocke'a (zm. w 1629 r.). Nowo odkryty ołtarz barczewski jest unikalnym w skali dawnego księstwa biskupiego Warmii przykładem plastyki późnomanierystycznej o genezie niderlandzkiej sprzed inwazji szwedzkiej w 1626 r.

Fragment kamiennego ołtarza przegrodowego,
rzeźba Cnoty odnaleziona na elewacji zachodniej.

Uwagę zwraca użycie piaskowca Burgsvik, stosowanego głównie w produkcji elementów architektonicznych oraz epitafiów i tańszych nagrobków mieszczańskich i rycerskich zamiast cenniejszych „marmurów” mozańskich z Niderlandów Hiszpańskich oraz alabastru angielskiego.

Fragmenty kamiennego ołtarza przegrodowego, odnalezionego w posadźce prezbiterium w trakcie prac konserwatorskich.

Krypta w prezbiterium oraz pod kaplicą św. Antoniego

W kościele znajdują się dwie krypty nowożytne – pod kaplicą św. Antoniego i pod prezbiterium. Starsza z nich powstała między 1594 a 1598 r. pod wznoszoną na planie kwadratu kaplicą. Pierwotnie była przeznaczona na miejsce spoczynku doczesnych szczątków kardynała Andrzeja Batorego, jednak jego wyjazd do Siedmiogrodu i rychła śmierć w 1599 r. przekreśliły te plany. W XVII w. przestrzeń krypty wykorzystywano do pochówków niektórych członków konwentu⁸, a obecnie mieści się tam ekspozycja archeologiczna oraz pochówki franciszkanów przeniesione ze strefy kolizji w prezbiterium.

Szczególne znaczenie dla pochówków w kościołach klasztornych pełniło prezbiterium. Bliskość ołtarza i ograniczenie dostępności dla zwykłych wiernych uznawane były za najbardziej prestiżowe miejsce. W związku z nową aranżacją przestrzeni prezbiterium w latach 30. XVIII w. wymurowano tam nową kryptę. Umieszczono ją centralnie przed ołtarzem głównym między stallami, a wejście przykryto płytą. Krypta służyła do chowania zmarłych bernardynów. Prawdopodobnie opróżniono ją podczas prac budowlanych związanych z naprawami posadzki i lustracjami pruskich władz więziennych w końcu XIX w. Dzisiaj krypta ponownie pełni funkcję ossuarium i przygotowana jest do współczesnych pochówków.

Wszystkie prowadzone prace konserwatorskie umożliwiły odzyskanie przez kościół franciszkański w Barczewie historycznej i artystycznej wartości, a jednocześnie pozwoliły ponownie wydobyć na światło dzienne wiele ukrytych do tej pory informacji i artefaktów, w tym skarb barczewski liczący nieco ponad 1000 srebrnych monet.

Przypisy końcowe:

- 1 Prace były prowadzone w latach 2018–2023 w związku z realizacją przez Dom Zakonny w Barczewie kompleksowej inwestycji pt. *Renowacja zabytkowego kościoła franciszkanów pw. św. Andrzeja w Barczewie* w ramach projektów konserwatorskich dofinansowanych ze środków Unii Europejskiej, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Marszałka Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz Funduszu Kościelnego.
- 2 Opis prac i wniosków powstał na bazie opracowań wykonanych na potrzeby badań i dokumentacji konserwatorskich. Autorami opracowań historycznych są: dr P. Samół, dr hab. M. Wardzyński, K. Zalewska; badań archeologicznych dr A. Koperkiewicz; a badań konserwatorskich: dr W. Bartz, M. Gościcka, Z. Kuczykowska, prof. dr inż. T. Ważny, A. Żurek.
- 3 Samół 2023, s. 93–104.
- 4 Kronika...; kwerendę archiwalną opracował dr hab. M. Wardzyński, który także przetłumaczył fragmenty kroniki.
- 5 Zalewska 2021.
- 6 Ważny 2021.
- 7 Koperkiewicz (w tomie).
- 8 Koperkiewicz 2019b, s. 30–31, 51–51; ryc. 23, fot. 41–43.

PRACE ARCHEOLOGICZNE I SKARB MONET W PREZBITERIUM

Osadnictwo przedlokacyjne Barczewa jest rozpoznane słabo. Pozostałości nawarstwień pradziejowych odkrywano w trakcie prac związanych z rewitalizacją rynku w latach 2010–2011. W wielu punktach miasta, w tym na obszarach poklasztornych, stwierdzono prawidłowość polegającą na występowaniu najstarszego poziomu osadniczego. Bezpośrednio nad ukształtowanym naturalnie podłożem zalegał ciemny sedyment antropogeniczny z dużą ilością organiki i spalenizny. Na podstawie analiz radiowęglowych i ceramiki warstwę

Stratygrafia nawarstwień rynku z najstarszym poziomem osadniczym (IV–VII w.), rejon zabudowy wschodniej (fot. T. Galewski).

Obiekt wczesnośredniowieczny pod bramą klasztoru w trakcie badań w 2011 r.

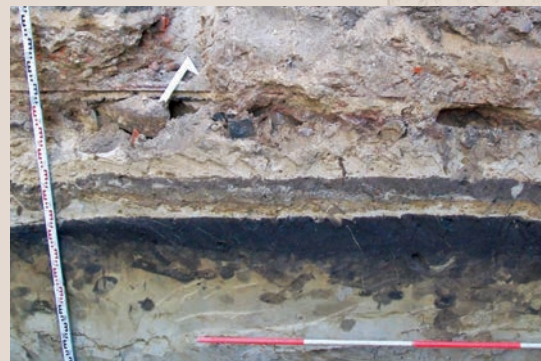
kulturową powiązano z tzw. grupą olsztyńską (V–VII w.) i horyzontem postolsztyńskim (VII–X w.), a nieliczne fragmenty ceramiki pochodzą z czasów kultury pruskiej (XI–XIII w.)¹. Tak datowano zadokumentowaną jamę osadniczą pod fundamentem bramy klasztornej. Sytuacja stratygraficzna powtarzała się również w trakcie prowadzenia badań ratunkowych nowożytnego cmentarza przyklasztornego, przebiegającego poniżej traktu komunikacyjnego na północ od kościoła. Zadokumentowano nieco ponad 60 pochówków. Wkopy grobowe przecinały starszą warstwę kulturową. Wzajemne nakładanie się pochówków świadczyło o wielopokoleniowym charakterze cmentarza. Zmarłych chowano w pozycji wyprostowanej, na wznak, na osi wschód – zachód, z głową skierowaną na zachód. Ręce układano wzdłuż ciała, na biodrach lub skrzyżowane na piersiach. Olbrzymia większość pochówków nie zawierała wyposażenia, a tylko w pojedynczych przypadkach znaleziono monety z czasów Jana Kazimierza (ok. 1659–1668). W okolicy budynku bramy klasztornej odsłonięto relikty średniowiecznego założenia klasztornego – fragment fundamentu muru otaczającego dziedziniec klasztorny oraz bruki kamienne i piecowisko. Założenie w swej zasadniczej formie kształtowało się od średniowiecza po czasy nowożytne. Była to zabudowa na planie czworoboku, którego południową część zajmował kościół pw. św. Andrzeja. Od północy i zachodu stały jednopiętrowe budynki konwentu, a od wschodu znajdował się wirydarz, prawdopodobnie zamknięty krużgankami. Parcela franciszkanów w południowo-wschodnim narożniku miasta przetrwała aż do kasaty klasztoru w latach 30. XIX w.².

W 2019 r. w związku z realizacją projektu rewitalizacji obiektu rozpoczęto zakrojone na szeroką skalę prace restauratorskie oraz roboty ziemne i budowlane objęte nadzorem archeologicznym. Poprzedzono je odwiertami geologicznymi oraz badaniami geofizycznymi na całej dostępnej przestrzeni kościoła. Te ostatnie miały na celu lokalizację pustek (krypt), które mogłyby utrudnić wykonywanie prac inżynierskich związanych ze wzmacnianiem fundamentów. Niniejsze opracowanie dotyczy badań archeologicznych wykonywanych w obrębie prezbiterium. Równolegle do nich inny zespół, kierowany przez dr. Jacka Wysockiego, wykonywał nadzór archeologiczny w nawie kościoła i na zewnątrz. W jednym z wykopów budowlanych od strony południowej zarejestrowano opisany wcześniej schemat stratygrafii, gdzie w najniższej położonej warstwie odkryto duże fragmenty ceramiki grupy olsztyńskiej³.

Stratygrafia i badania w obrębie prezbiterium w kontekście znaleziska

Badania archeologiczne przestrzeni prezbiterium powiązane z pracami konserwatorskimi i demontażem posadzki rozpoczęto w dostępnej części północno-wschodniego narożnika budowli. Wykonano łącznie 11 wykopów sytuowanych odcinkowo wzdłuż murów. Już w pierwszym z nich (na styku fundamentu muru północnego prezbiterium i fundamentu wschodniego muru miejskiego) zadokumentowano pełny zapis stratygrafii kulturowej, który powtarzać się będzie w pozostałych odkrywkach. Na głębokości ok. 1 m poniżej posadzki widoczny był wkop fundamentu muru miejskiego złożony tylko z dwóch rzędów kamieni. Od strony wschodniej jest on posadowiony głębiej niż dostawiony fundament ściany północnej kościoła. Wkop ten przecina poziomy osadnicze związane z początkiem osadnictwa średniowiecznego w latach ok. 1354–1364. Na głębokości ok. 3 m odsłonięto charakterystyczny ciemny osad, interpretowany jako najstarszy poziom kulturowy (faza I). Od nawarstwień średniowiecznych oddzielony był warstwą piasku i gliny o grubości ok. 0,8 m (warstwy nr 9, 12, 13).

Kolejny, licząc od dołu, poziom dystynktywny to warstwa nr 8 (faza II), zawierająca w sedymencie ciemnoszary piasek przemieszany z organiką, dużą ilością gruzu ceglanego i spalenizny. Jest to faza wznoszenia

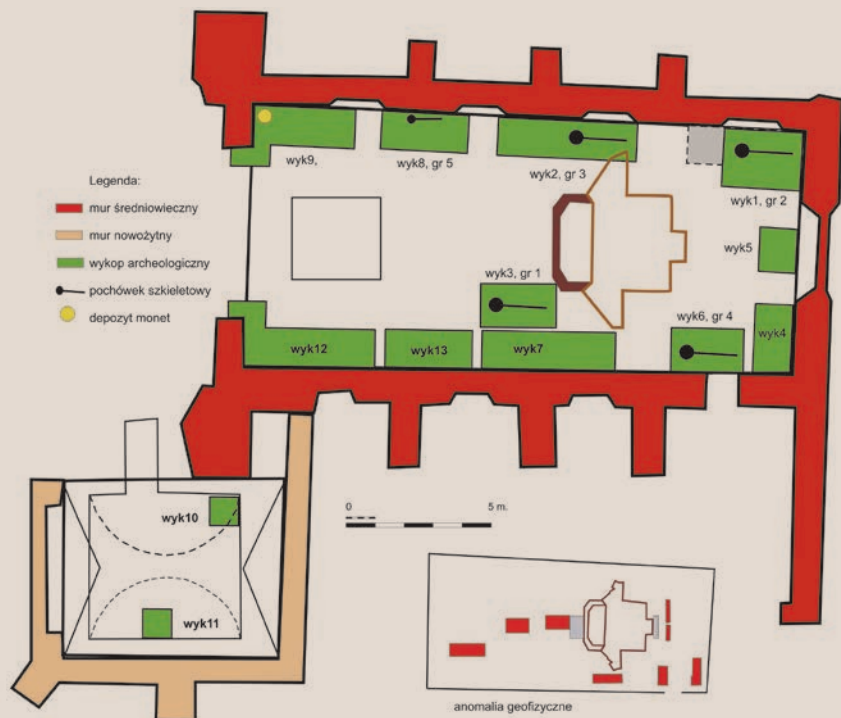
Stratygrafia nawarstwień na terenie przyklasztornym z najstarszym poziomem osadniczym (IV–VII w.), rejon cmentarzyska od strony północnej (fot. T. Galewski).

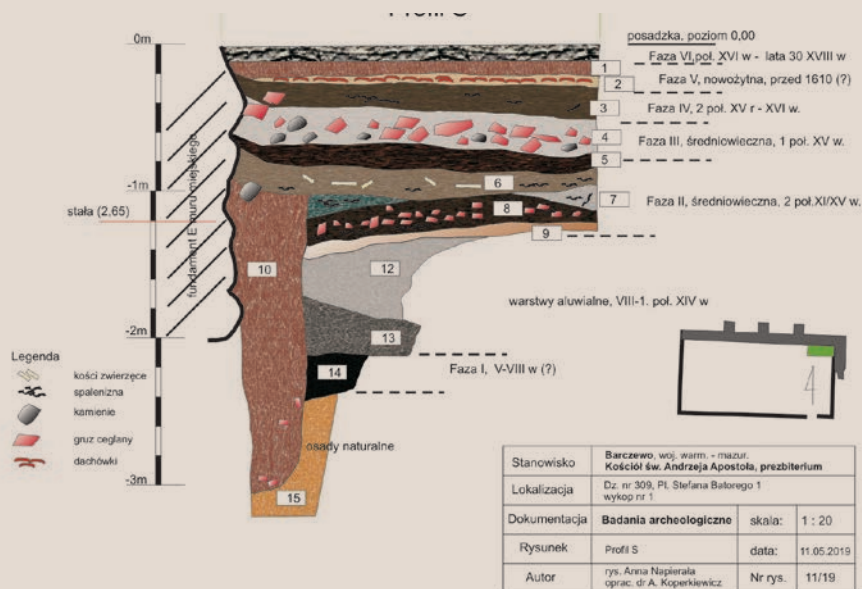
Pochówek nowożytny z cmentarzyska na terenie klasztoru (część północna, poniżej obecnej drogi do więzienia), z monetą w okolicy oczodołu, w trakcie prac w 2011 r. (fot. B. Świątkowski).

Piecowisko na terenie klasztornym z czasów średniowiecznych w trakcie prac w 2011 r. (fot. B. Świątkowski).

Barczewo, stanowisko I – prezbiterium kościoła pw. św. Andrzeja Apostoła, lokalizacja wykopów nr 1–13 w obrębie prezbiterium oraz wewnątrz krypty pod kaplicą św. Antoniego (oprac. A. Koperkiewicz).

Stanowisko I – prezbiterium, wykop nr 1 – układ stratygraficzny, propozycja chronologizacji sekwencji (oprac. A. Koperkiewicz).

murów miejskich i intensywnego osadnictwa po 1364 r. W wykopie nr 8 na profilu północnym poniżej wkopu fundamentu odkryto pochówek dziecięcy. W warstwach powyżej znajdowały się licznie rozdrobnione kości zwierzęce i niewielkie kawałki ceramiki. Poziom ten przykrywa wkop fundamentowy, co oznacza, że odkładał się już po wzniesieniu murów, ale przed zamknięciem bryły kościoła w 1. poł. XV w. Byłby to typowy sedyment kulturowy, kumulowany w warunkach intensywnego osadnictwa na otwartej przestrzeni, niewłączonej jeszcze w obręb budowli kościoła. Obok jednorodnego zespołu ceramiki średniowiecznej uwagę zwraca specyfika zwierzęcych szczątków kostnych. Większość pochodziła od ssaków domowych – bydła (najwięcej), świni, owcy/kozy i konia. Nosiły one ślady obróbki rzeźniczej i ogryzania przez psy⁴. Następną warstwę (nr 4, faza III) należałoby wiązać z rozbudową świątyni, być może częściową rozbiórką korony muru miejskiego (dużą ilość odłożonej zaprawy i gruzu ceglano-ego wykorzystywano zwykle przy wznoszeniu budowli) i nadbudową chóru nad murem miejskim w 1. poł. XV w. Między warstwą nr 4 a warstwą nr 2 znajdowały się osady piasku z drobnymi frantami węgla, drobnego gruzu i zaprawy. Jest to najpewniej poziom niwelacyjny, związany z kolejnymi kataklizmami przed odbudową kościoła na przełomie XVI i XVII w. W warstwie nr 2 zalegała duża ilość potłuczonych dachówek korytkowych, które mogły tam trafić po opuszczeniu i zaniedbaniu klasztoru w 2. poł. XVI w. (wykop nr 7, warstwa nr 6). Jeszcze wyżej znajdowały się poziomy gruzu pod posadzką z pocz. XVII w. i pod posadzką kamienną z lat 30. XVIII w.

Barczewo – kościół pw. św. Andrzeja Apostoła, klasztor franciszkanów, prezbiterium, wykop nr 9 – depozyt srebrnych monet w ceramicznym pucharu po zdjęciu ceramicznej posadzki.

Wykop nr 9 i 8, profil zachodni wykopu nr 8, kontekst stratygraficzny depozytu monet, pełna sekwencja od poziomu naturalnego.

W pozyskanym zbiorze zabytków ruchomych najliczniej reprezentowana była ceramika naczyniowa, z czego ok. 70% stanowiły materiały późnośredniowieczne. W warstwach gruzu znajdowano liczne fragmenty ceramiki budowlanej, cegieł, kształtek i dachówek. Dachówki korytkowe, wykonane ręcznie ze śladami obmazywania palcami i piaszczystej posypki formy, pochodziły z pokrycia świątyni, które prawdopodobnie uległo uszkodzeniu w XVI w. Nieliczne przedmioty z metalu to głównie żelazne gwoździe, elementy okuć i klucz do kłódki o formie charakterystycznej dla rzemiosła nowożytnego z XVI–XVII w.

Wisienką na torcie świetnie zachowanego układu stratygraficznego był pucharek z monetami, umieszczony w północno-zachodnim narożniku prezbiterium, pod flizami ceramicznej posadzki. W trakcie demontażu kwadratowych płytek odsłonięto jego górną, wypełnioną monetami część. Kolejny zbiór ułożonych pionowo w rzędku monet znajdował się u podstawy naczynia, przy nóżce.

Pochówki

Pochówki ludzkie w obrębie prezbiterium kościoła zaliczyć należy do kategorii znalezisk wysoce przewidywalnych. Badania ratunkowe uchroniły je od zniszczenia w trakcie inwazyjnej metody ciśnieniowego fundamentowania. Z uwagi na brak bezpośredniego zagrożenia nie eksplorowano grobu nr 1 w części centralnej. Grób nr 5, odsłonięty pod fundamentem kościoła w dolnych partiach profilu północnego (wykop nr 8), to pochówek dziecka w wieku *infans I* (ok. półrocznego).

Był pozbawiony wyposażenia i należy go wiązać z cmentarzem przykościelnym średniowiecznej fazy osadniczej z czasu przed budową świątyni. Na szczególną uwagę zasługują trzy pozostałe groby, które z dużym prawdopodobieństwem można interpretować jako pochówki zakonników. Zmarłych złożono tuż przy ścianie fundamentu po lewej i prawej stronie ołtarza, w pozycji na wznak, ze splecionymi, złożonymi nad spojeniem łonowym dłońmi. Przy szkieletach nie stwierdzono śladów trumien ani wyposażenia. W grobach nr 3 (wykop nr 2) i nr 4 (wykop nr 6) zaobserwowano niezwykle ciekawy element obrzędowości pogrzebowej, charakterystyczny dla środowisk monastycznych o surowej regule. W obu przypadkach głowa zmarłego była ułożona na cegle. Znane są przekazy etnograficzne o przesądach związanych z wykorzystywaniem cegły w praktykach pogrzebowych, a także udokumentowane archeologicznie przykłady wkładania do grobu kamieni lub fragmentów cegieł w miejscu, gdzie zwykle chodziło o podtrzymanie głowy zmarłego w odpowiedniej pozycji⁵. Użycie cegły jako swoistego daru jest rzadkie, choć może mieć związek z cmentarzami chrześcijańskimi. Włożenie cegły pod głowę to rzadka i specyficzna forma rytuału pogrzebowego w czasach nowożytnych, kojarzonego raczej z widowiskową celebracją funeralną ludzi zamożnych⁶. Do kanonu przeszedł krakowski pogrzeb Jana Klemensa Branickiego w 1777 r. Dla przeciwwagi pochówki duchownych, a w szczególności mnichów, podkreślać miały zasady życia zakonnego. Domy zakonne kultywowały specyficzne każdej wspólnocie obyczaje życia codziennego, przypominające stale o śmierci. Jednym z najbardziej oryginalnych tego przykładów jest dach w kształcie wieka trumny kolegiaty w Kartuzach na Pomorzu. Cystersi chowali współbraci we wspólnym grobie, a brygidzi do wykopanego przez siebie dołu sypali codziennie grudkę ziemi. Pochówki mnichów były najczęściej anonimowe. Na miejsce wiecznego

Prezbiterium, wykop nr 8, grób nr 5, profil północny – szkielet dziecięcy na dnie jamy grobowej uchwyconej na profilu, orientacja zachodnia, brak wyposażenia i śladów trumny, wiek: *infans I*, chronologia: średniowiecze.

Prezbiterium, wykop nr 1, grób nr 2 – pochówek w północno-wschodnim narożniku prezbiterium, orientacja zachodnia – brak śladów trumny, widok od południa.

Prezbiterium, groby nr 3 i 4 – zbliżenie czaszki
ułożonej na cegle, pochówek zakonnika.

spoczynku wybierano zewnętrzny cmentarz przyklasztorny, lokalizowany w klasztorach Europy Zachodniej od strony północnej⁷. Na cmentarze przyklasztorne przyjmowano także świeckich, co wyrażało się w powiedzeniu: „drożej, jeśli w kościele albo przy ołtarzu; taniej, jeśli pod niebem będzie na cmentarzu”⁸.

W Polsce znana była bardzo surowa reguła kamedułów, którzy w początkach XVII w. przybyli do Krakowa, gdzie znajdował się ich główny klasztor. Zakonnicy nie udzielali się społecznie. Wyróżniali się białym habitem, ascetycznym życiem z postem i nakazem milczenia. Ich pozdrowieniem było słynne *memento mori*. Według podań mieli oni sypiać w trumnach, właśnie z cegłą pod głową. W ówczesnym klasztorze kamedułów w Wigrach pod Suwałkami braci grzebano w krypcie pod prezbiterium. W niszach układano zmarłego na desce, z cegłą pod głową. Po wypełnieniu miejsca kości chowano we wspólnej mogile na cmentarzu, robiąc miejsce następnym⁹.

Na krakowskim Podgórzu wznosi się jedna z najmniejszych i jednocześnie najstarszych świątyń tego miasta – kościół św. Benedykta. W trakcie badań kościoła przedromańskiego napotymano liczne pochówki z młodszych okresów. W centralnym miejscu przed ołtarzem odkryto grób kobiety z XV w., w którym zmarłej złożono pod głowę glazurowaną cegłę¹⁰. Jeszcze inny przykład dotyczy monastycyzmu kościoła wschodniego i słynnych supraskich katakumb bazylianów, ściągniętych do Supraśli na początku XVI w. W jednym z grobów odkryto pochówek starszego mężczyzny z czaszką na cegle, a na pobliskim cmentarzu – trzy kolejne (w tym jeden kobiety)¹¹.

Na podstawie przytoczonych analogii wydaje się wysoce prawdopodobne, że pochówki w obrębie prezbiterium

Prezbiterium, wykop nr 9 – inwentaryzacja depozytu liczącego 1084 monety (fot. T. Waszczuk).

Prezbiterium, wykop nr 9 – depozyt monet srebrnych w pucharku ceramicznym z początku XVII w., starannie składanych wewnątrz naczynia, a potem wokół niego.

Ceramiczne, glazurowane
naczynie z uchem,
w którym zdeponowano monety,
(oprac. N. Tarasow).

barczewskiego kościoła pw. św. Andrzeja należały do braci tutejszego konwentu, chowanych głównie w XVII w. Być może uprzywilejowane miejsca blisko ołtarza i szczególnie znak rozpoznawczy w postaci włożonej pod głowę cegły należy interpretować jako pochówki przełożonych zakonu. W trakcie badań antropologicznych wszystkie szkielety określono jako należące do dorosłych mężczyzn w wieku dojrzałym lub starszym, powyżej 55. roku życia. Uwagę zwracają liczne zmiany zwyrodnieniowe, ale także nieznaczny stopień tarcia powierzchni żujących koron zębowych, co może wskazywać na mało zróżnicowaną dietę¹².

Kontekst historyczny i data ukrycia

Data emisji najmłodszych monet złożonych w depozycie pozwala dość precyzyjnie wyznaczyć czas zaprzestania ich gromadzenia, tj. ok. 1628 r., a szczegółowa analiza znajduje się w dalszej części tekstu¹³. Pojedyncze, najstarsze numizmaty datowane były nawet na koniec XV w. Wydaje się, że monety systematycznie dokładano, o czym świadczy wypełnienie pucharka i składanie kolejnych obok. Pojemniki ceramiczne, w których najczęściej deponowano monety, miały zróżnicowane formy¹⁴. Naczynie z Barczewa nie jest dobrym wyznacznikiem chronologicznym. Posiada formę niewielkiego kubka/pucharka o wysokości 11 cm z cylindryczną czaszą o pojemności 0,25 l. W tym przypadku korpus z szerokim uchem osadzony był na wysokiej nóżce. Naczynie wytoczono niestarannie na kole. Wykonano je z żelazistej gliny schudzonej domieszką drobnoziarnistego piasku. W trakcie wypału dostęp tlenu wytworzył tzw. atmosferę utleniającą, co miało wpływ na uzyskanie ceglastej, jednorodnej barwy czerepu. Tendencja ta zaczęła dominować w garncarstwie nowożytnym na początku XVI w., kiedy to obserwuje się odejście od tzw. techniki siwienia¹⁵. Zewnętrzna powierzchnia pokryta była częściowo, a wewnątrz całkowicie, ciemnobrązowym szkliwem ołowiowym. Jedyne elementy ornamentu to podwójna linia plastycznych żłobień poniżej wylewu i nad uchem. Ornament na nóżce to z kolei pięć równoległych zgrubień. Na stopce widać ślady odcinania od koła garncarskiego.

Pucharek z Barczewa był zapewne wyrobem lokalnym, być może częścią zastawy zamówionej na potrzeby odnowionego konwentu. Najprościej założyć, że skoro reaktywacja barczewskich franciszkanów w czasach biskupa Batorego i przybycie 12 zakonników do wyremontowanych pomieszczeń miały miejsce w 1598 r.¹⁶, to doszło wówczas do uposażenia klasztoru

w podstawowe akcesoria. Pucharek mógł być jednym z niewielu akcesoriów indywidualnego uposażenia braci zakonnych.

Kiedy rozpoczęło się gromadzenie depozytu i czy był to akt jednorazowy? Być może pomocna jest obserwacja, że liczba monet z końca 2. dekady XVII w. systematycznie rośnie, osiągając apogeum w 1625 r., które trwa kolejne dwa lata. W tej sytuacji można przyjąć dwa alternatywne scenariusze. Pierwszy z nich zakłada, że schowek pod posadzką funkcjonował przez kilka lat, poczynając od lat 20. XVII w. W drugiej wersji okres deponowania przypadałby na lata 1625/1626–1628. Sam fakt zaprzestania gromadzenia zbioru ok. 1628 r. (śmierć właściciela?) skłania do skojarzeń z wydarzeniami, jakich wówczas doświadczała Warmia.

Region ten znalazł się w polu konfliktu określanego jako wojna o ujście Wisły między Szwecją a Rzeczpospolitą. Z jednej strony konflikt ten związany był z ekspansją terytorialną władcy Szwecji Gustawa II Adolfa, a z drugiej – ze sporem dynastycznym między liniami Wazów. Lądowanie w Piławie w 1626 r. i atak na Prusy miały otworzyć królowi szwedzkiemu drogę do Gdańska i na południe Rzeczypospolitej. Pomimo epizodów takich jak starcie pod Tczewem i zwycięska bitwa floty polskiej pod Oliwą w 1627 r. przez kolejne lata nie udało się rozstrzygnąć tego konfliktu. Szwedzi panowali nad ujściem Wisły i całą północną Warmią. Dopiero klęska pod Trzcianą w czerwcu 1629 r. załamała szwedzkie plany ofensywne, co doprowadziło do podpisania 26 września tego roku rozejmu w Starym Targu¹⁷.

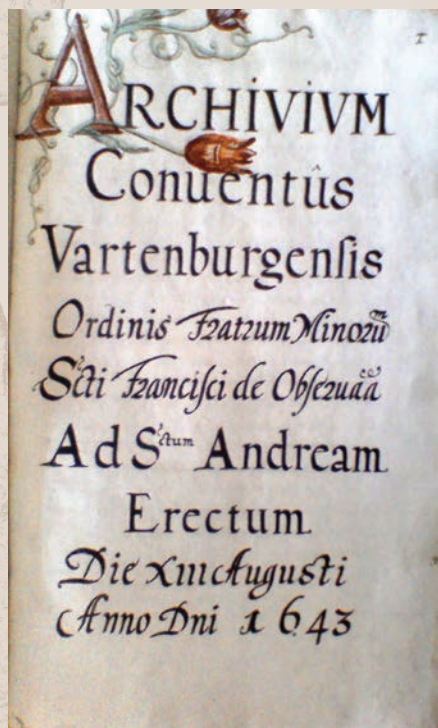
Polsko-szwedzki konflikt przedstawicieli tej samej dynastii przypomina, że ówczesnym biskupem Warmii (1621–1633) był młody Waza – królewicz Jan Albert. Biskupem został w wieku zaledwie dziewięciu lat. Współrządcą diecezji i biskupem pomocniczym był Michał Działyński, któremu zarzucano złe zarządzanie biskupstwem w latach 20. XVII w. Po zajęciu przez Szwedów katedry fromborskiej w 1626 r. kanonicy warmińscy najpierw zbiegli do Olsztyna, po czym opuścili Warmię i Prusy. Powrócili dopiero w 1630 r., po zawartym rozejmie – najpierw

Akwarela *Bitwa na redzie gdańskiej (Bitwa pod Oliwą)*, 1627, Adolf Boy, PAN Biblioteka Kórnicka, źródło: <https://media.muzeumgdansk.pl/>.

Portret biskupa Jana Alberta Wazy (1612–1634), ze zbiorów Skoklosters slott, Szwecja, 1688–1703, źródło: <https://commons.wikimedia.org>.

któregoś z braci. Bardziej prawdopodobne wydaje się, że to depozyt jałmużny. Zawężając okres depozycji do lat 1625–1628, można wysunąć hipotezę, kto zarządzał skrytką. Był to człowiek żyjący jeszcze w 1628 r. i zmarły najpóźniej w 1629 r. W ten sposób lista ogranicza się do czterech osób, a są nimi:

- Teodor Popławski, gwardian (1628),
- Ludwik Gruntowicz, kaznodzieja (1628),
- Benedykt z Pragi (1629),
- Adrian z Kowna, prowizor (1629).

Przy żadnym z nich nie ma dziennej daty śmierci. Być może najbardziej prawdopodobną kandydatką pozostaje osoba prowizora – Adriana z Kowna²¹.

Zakładając, że posadzka w północno-zachodnim narożniku prezbiterium zachowuje oryginalny sposób układania fliz ceramicznych, można pokusić się o przypuszczenie, jak działała skrytka. Depozyt znajdował się centralnie pod czterema płytkami. Być może nisza wydrążona pod flizami nr 3, 4 i 5 pozwalała na dokładanie monet poprzez uchylenie połowy płytki nr 6. Gdyby skrytka istniała w takim stanie podczas późniejszego przekładania monet, musiałaby zostać odkryta. Wydaje się więc, że jest to układ oryginalny, a nasypywany wokół piasek nawarstwił się w trakcie naturalnych procesów.

Przypisy końcowe:

- 1 Kocińska, Koperkiewicz 2011.
- 2 Samól 2023, s. 85–92.
- 3 Wysocki 2021, s. 449–461.
- 4 Makowiecki 2019.
- 5 Wawrzeniuk 2014, s. 250–260.
- 6 Kuchowicz 1992, s. 346–347.
- 7 Wawrzeniuk 2014, s. 254–255.
- 8 Kowalski 2008, s. 69–104.
- 9 <https://suwalszczyna.com.pl/info/miejsca/wigry> (dostęp: 29.10.2025 r.).
- 10 <https://dziennikpolski24.pl/rozwiazuja-zagadki-kosciola-sw-benedykta-video/ar/3903985> (dostęp: 29.10.2025 r.).
- 11 <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C403272%2Cpierwsze-badania-archeologiczne-xv-wiecznego-klasztoru-w-wagrowcu.html> (dostęp: 29.10.2025 r.).
- 12 Drozd-Lipińska 2019b.
- 13 Milejski 2025.
- 14 Mikołajczyk 1977.
- 15 Kruppé 1967, s. 77; Gajewska 1993, s. 159–169.
- 16 Samól 2023, s. 132.
- 17 Korytko 2010, s. 47–64; Achremczyk 2010, s. 305–309.
- 18 Bogdan 2008, s. 224–226.
- 19 Kuchowicz 1992, s. 202–203.
- 20 Kopenhagen 1939, s. 78; Samól 2023, s. 139–140.
- 21 Kronika..., s. 30; Kopenhagen 1939, s. 16, ryc. 38.

SKARB Z BARCZEWA JAKO ŹRÓDŁO DO BADANIA DZIEJÓW GOSPODARKI PIENIĘŻNEJ W XVII w.

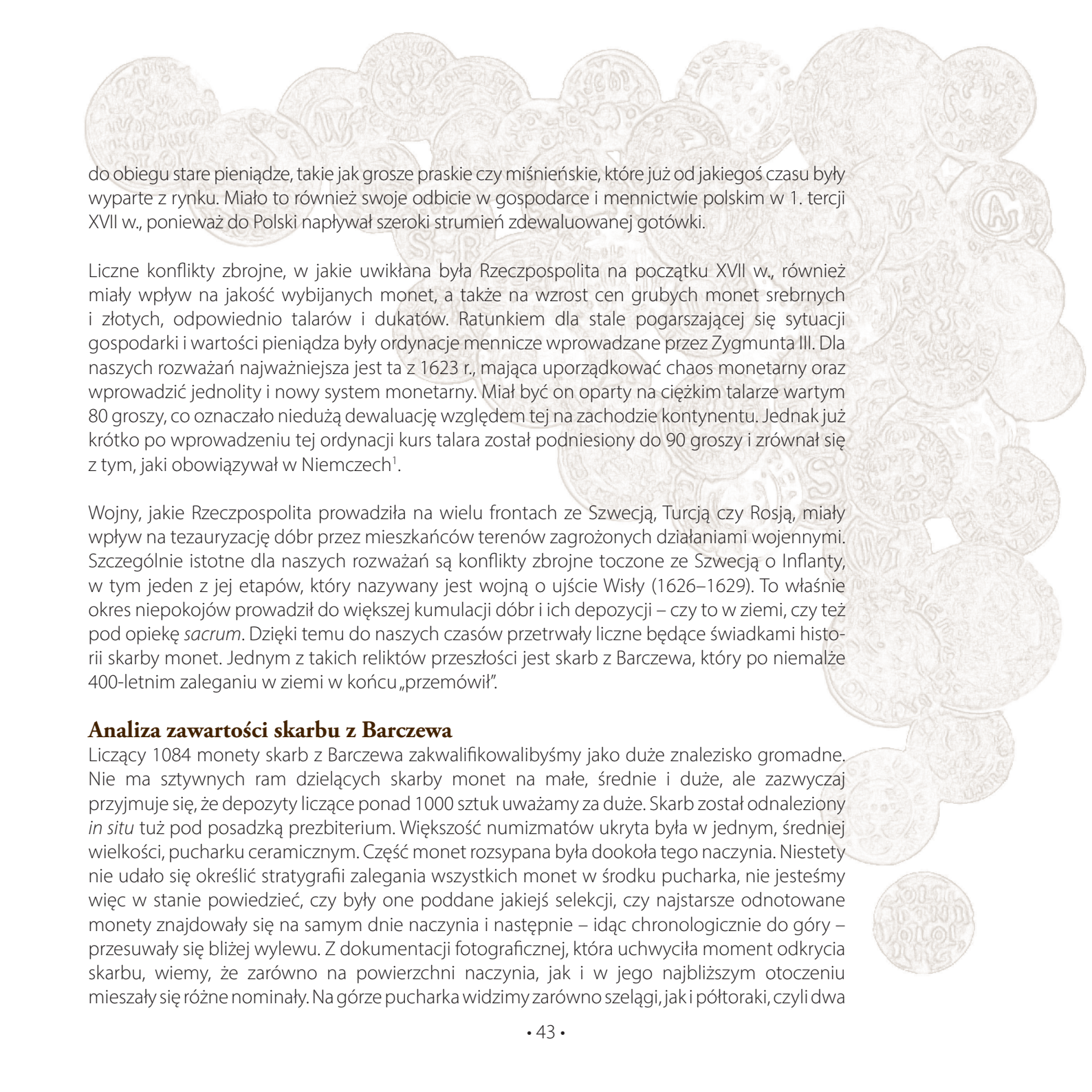

Mapa polski w XVII w. W. Smoleński, *Dzieje narodu polskiego: wykład popularny z mapą Polski w 17 wieku*, Warszawa 1904, źródło: <https://polona.pl/>. Zaznaczone XVII-wieczne mennice polskie.

Mennictwo Rzeczypospolitej Obojga Narodów za czasów Zygmunta III

Siedemnastowieczne mennictwo polskie charakteryzuje się dość dużą decentralizacją. Pojawiają się coraz to bardziej rozbudowane systemy pieniężne, które składają się z wielu nominałów. Pieniądz wybijany jest w mennicach koronnych, takich jak Bydgoszcz, Kraków czy Poznań, w litewskiej mennicy w Wilnie, w mennicach Prus Królewskich – Elblągu, Gdańsku i Toruniu – a także w mennicy inflanckiej w Rydze. Monety wybijane są również w dwóch prywatnych mennicach zlokalizowanych w Wielkopolsce – Łobżenicy i Poznaniu.

Z powodu wielkich niepokojów, licznych wojen, jakie przetaczały się przez Europę – czego najlepszym przykładem jest wojna trzydziestoletnia (1618–1648) – a także wielu konfliktów zbrojnych, w jakie zaangażowana była Rzeczpospolita, początek XVII w. odznacza się dużym kryzysem gospodarki pieniężnej. Genezy dewaluacji pieniądza i dużego osłabienia gotówki należy szukać w krajach niemieckich i państwie Habsburgów, gdzie doszło do hiperinflacji i nadprodukcji drobnych monet podwartościowych. Okres ten nazywany jest *Kipper- und Wipperzeit*, a psucie monety było tak zaawansowane, że zaczęto przywracać

do obiegu stare pieniądze, takie jak grosze praskie czy miśnieńskie, które już od jakiegoś czasu były wyparte z rynku. Miało to również swoje odbicie w gospodarce i mennictwie polskim w 1. tercji XVII w., ponieważ do Polski napływał szeroki strumień zdevaluowanej gotówki.

Liczne konflikty zbrojne, w jakie uwikłana była Rzeczpospolita na początku XVII w., również miały wpływ na jakość wybijanych monet, a także na wzrost cen grubych monet srebrnych i złotych, odpowiednio talarów i dukatów. Ratunkiem dla stale pogarszającej się sytuacji gospodarki i wartości pieniądza były ordynacje mennicze wprowadzane przez Zygmunta III. Dla naszych rozważań najważniejsza jest ta z 1623 r., mająca uporządkować chaos monetarny oraz wprowadzić jednolity i nowy system monetarny. Miał być on oparty na ciężkim talarze wartym 80 groszy, co oznaczało niedużą dewaluację względem tej na zachodzie kontynentu. Jednak już krótko po wprowadzeniu tej ordynacji kurs talara został podniesiony do 90 groszy i zrównał się z tym, jaki obowiązywał w Niemczech¹.

Wojny, jakie Rzeczpospolita prowadziła na wielu frontach ze Szwecją, Turcją czy Rosją, miały wpływ na tezauryzację dóbr przez mieszkańców terenów zagrożonych działaniami wojennymi. Szczególnie istotne dla naszych rozważań są konflikty zbrojne toczone ze Szwecją o Inflanty, w tym jeden z jej etapów, który nazywany jest wojną o ujście Wisły (1626–1629). To właśnie okres niepokojów prowadził do większej kumulacji dóbr i ich depozycji – czy to w ziemi, czy też pod opiekę *sacrum*. Dzięki temu do naszych czasów przetrwały liczne będące świadkami historii skarby monet. Jednym z takich relikwów przeszłości jest skarb z Barczewa, który po niemalże 400-letnim zaleganiu w ziemi w końcu „przemówił”.

Analiza zawartości skarbu z Barczewa

Liczący 1084 monety skarb z Barczewa zakwalifikowalibyśmy jako duże znalezisko gromadne. Nie ma sztywnych ram dzielących skarby monet na małe, średnie i duże, ale zazwyczaj przyjmuje się, że depozyty liczące ponad 1000 sztuk uważamy za duże. Skarb został odnaleziony *in situ* tuż pod posadzką prezbiterium. Większość numizmatów ukryta była w jednym, średniej wielkości, pucharku ceramicznym. Część monet rozsypana była dookoła tego naczynia. Niestety nie udało się określić stratygrafii zalegania wszystkich monet w środku pucharka, nie jesteśmy więc w stanie powiedzieć, czy były one poddane jakiejś selekcji, czy najstarsze odnotowane monety znajdowały się na samym dnie naczynia i następnie – idąc chronologicznie do góry – przesuwali się bliżej wylewu. Z dokumentacji fotograficznej, która uchwyciła moment odkrycia skarbu, wiemy, że zarówno na powierzchni naczynia, jak i w jego najbliższym otoczeniu mieszały się różne nominały. Na górze pucharka widzimy zarówno szelągi, jak i półtoraki, czyli dwa

najlichniesze nominały w całym znalezisku. Jeśli zaś chodzi o zakres nominalowy numizmatów znajdujących się wokół naczynia, widzimy tam szelągi, półtoraki, trojaki i szóstaki. Dwa ostatnie stanowią najgrubszą monetę w całym skarbie, jednak nie umiemy powiedzieć, czy to, że nie zostały one umieszczone w środku naczynia, było zabiegiem celowym czy efektem przypadku.

Dzięki okolicznościom odkrycia barczewskiego skarbu możemy mieć pewność, że jest to zespół kompletny i że żadna jego część nie uległa rozproszeniu. Rozpiętość chronologiczna wszystkich monet jest dość mała – nie licząc najstarszej monety litewskiej z 1570 r., monety z Kolonii z 1586 r. oraz szeląga Wolnego Miasta Rygi z 1575 r., zamyka się w 3. dekadzie XVII w. Możemy zatem przeanalizować zespół drobnych monet z lat 20. XVII w., które zapewne jeszcze na krótko przed zdeponowaniem były w obiegu.

Monety polskie, litewskie i ryskie

W skarbie z Barczewa zdecydowanie dominują monety polskie wybijane w wielu mennicach Rzeczypospolitej Obojga Narodów – koronnych, litewskich, inflanckich oraz prywatnych. Łącznie jest ich aż 726, co stanowi niecałe 67% całego skarbu. Najstarsze numizmaty polskie w analizowanym znalezisku – trzy półgrosze koronne z mennicy w Krakowie – pochodzą z czasów króla Jana Olbrachta (1492–1501). Drugi pod względem chronologicznym to półgrosz Zygmunta I Starego (1506–1548), wybity w 1508 r. również w mennicy krakowskiej. Jest także jeden dwudenaar litewski Zygmunta II Augusta (1548–1572), wybity w Wilnie w 1572 r. Najwięcej zarejestrowanych pieniędzy to te z tytulaturą Zygmunta III, bo 721, czyli aż 99,3% wszystkich polskich monet. Na tę liczbę składają się: 374 numizmaty z mennic koronnych, 182 z mennic litewskich, 102 z mennic liwskich, 51 z mennic prywatnych zlokalizowanych w Wielkopolsce i 12 z mennic pruskich. Dokładny skład skarbu z Barczewa przedstawiony został w tabeli 1.

Tabela 1. Wykaz monet ze skarbu z Barczewa

Państwo/miasto	Władca	Liczba monet
Liwonia – miasto Ryga	Wolne Miasto Ryga	1
Liwonia – miasto Ryga	Zygmunt III	102
Liwonia – miasto Ryga	Gustaw II Adolf	39
Litwa	Zygmunt II August	1
Litwa	Zygmunt III	182
Polska	Jan Olbracht	3
Polska	Zygmunt I Stary	1
Polska	Zygmunt III	374
Łobżenica (prywatna mennica)	Zygmunt III	36
Poznań (prywatna mennica)	Zygmunt III	15
Prusy Królewskie	Zygmunt III	12
Prusy Książęce	Jerzy Fryderyk	1
Prusy Książęce	Jan Zygmunt	2
Prusy Książęce	Jerzy Wilhelm	308
Pomorze Zachodnie	Ulryk	2
Pomorze Zachodnie	Bogusław XIV	1
Niemcy	Miasto Kolonia	1
Szwecja	Gustaw II Adolf	1
Śląsk, Księstwo Ziębicko-Oleśnickie	Henryk Wacław i Karol Fryderyk	2

Jan Olbracht (1492–1501)

Polska, Jan Olbracht, półgrosz [1492–1498]

mennica Kraków, podskarbi wielki koronny Piotr z Kurozwęk.

Awers: **+MØDCTAIXALBERTI**,

orzeł w koronie z głową w lewą stronę.

Rewers: **+REGIZ-POLONIC**,

wysoka korona o połączonych górnych i dolnych płatkach fleuronów, w obu dolnych polach krzyżyki na obręczy, niżej godło herbu Róża, nad środkowym fleuronem korony dodatkowy znak w postaci trzech kulek zlepionych w trójkąt. Srebro; 17,5 mm; 0,695 g; KS 387; KubiakMK I; nr kat. 327, nr inw. 980.

Polska, Jan Olbracht, półgrosz [1492–1498]

mennica Kraków, podskarbi wielki koronny Piotr z Kurozwęk.

Awers: **+MØDCTAIXALBERTI**,

orzeł w koronie z głową w lewą stronę.

Rewers: **+REGIZ-POLONIC**,

wysoka korona o połączonych górnych i dolnych płatkach fleuronów, w obu dolnych polach krzyżyki na obręczy, niżej godło herbu Róża, nad środkowym fleuronem korony dodatkowy znak w postaci trzech kulek zlepionych w trójkąt. Srebro; 17,4 mm; 0,770 g; moneta przedziurawiona, rewers podwójnie bity; KS 387; KubiakMK I; nr kat. 328, nr inw. 981.

Zygmunt I Stary (1506–1548)

Polska, Zygmunt I Stary, półgrosz 1508

mennica Kraków, podskarbi wielki koronny Jakub Szydłowiecki.

Awers: **+MONETA:SIGISMVNDI**,

ukoronowany orzeł z głową skierowaną w lewą stronę.

Rewers: **+REGIS:POLONIC:1508**,

otwarta korona o wygiętej podstawie i widocznej perspektywnie obręczy.

Srebro; 18,7 mm; 0,750 g; moneta zgięta i rozprostowana; KS 408; BS 20; nr kat.143, nr inw. 990.

Zygmunt II August (1548–1572)

Litwa, Zygmunt II August, dwudenaar 1570

mennica Wilno, podskarbi wielki litewski Mikołaj Naruszewicz,

Awers: pod koroną monogram **SA**, z boków data **15-70**.

Rewers: pogoń w lewo, niżej **II**.

Bilon; 14,4 mm; 0,551 g; Česnulis-Ivanauskas 3SA4-2; KS 3231; nr kat.330, nr inw. 978.

skala monet 2:1 1 cm |-----|

Wśród monet polskich – jak i w całym skarbie – dominują monety zdawkowe w postaci głównie szelągów i półtoraków, z niewielką domieszką trojaków i jednym szóstakiem. Jeśli chodzi o mennice, to prym wiedzie Bydgoszcz, z której w skarbie z Barczewa wystąpiło aż 341 numizmatów. Z Wilna pochodzą 182 numizmaty, a trzecie miejsce pod względem liczebności zajmuje warsztat w Rydze. Interesujące są monety Zygmunta III z prywatnych mennic zlokalizowanych w Wielkopolsce – z Łobżenicy i Poznania. Przeważają monety z pierwszej z wymienionych mennic, przeznaczone do handlu zewnętrznego na obszarze Rzeczypospolitej, z kolei pieniądz z mennicy w Poznaniu przeznaczony był bardziej do handlu wewnętrznego w Wielkopolsce². Warto podkreślić, że w Poznaniu działała mennica zarówno państwowa, jak i prywatna, a w skarbie z Barczewa odnotowaliśmy numizmaty z obu tych pracowni. Z obu ośrodków wyróżniono także denary i kwartniki, które są stosunkowo rzadkie w znaleziskach. Jedyną mennicą Prus Królewskich, z której odnotowano monety w skarbie barczewskim, jest Gdańsk – pochodzi z niego aż 12 groszy Zygmunta III.

Zygmunt III Waza (1566–1632)

Poznań, Zygmunt III, kwartnik 1626

Awers: **SIG-III-D-G-REX-PO-MD**, pod koroną monogram **S** ze Snopkiem, z boków skrócona data **2-6**.

Rewers: **TERNARI-POS-1-6-2-6**, pod koroną dwie tarcze herbowe, z Orłem i Pogonią, niżej między nimi dwa skrzyżowane klucze [herb Poznania].

Bilon; 16,7 mm; 0,538 g; KS 7999; nr kat. 742, nr inw. 814.

Łobżenica, Zygmunt III, denar 1623

Jan Jerzy Meinhart

Awers: pod koroną flankowaną dwiema rozetami monogram **S** ze Snopkiem na tarczce, z boków którego skrócona data **Z-3**.

Rewers: pod koroną tarczce z Orłem i Pogonią, niżej herb Leszczyń.

Bilon; 13,7 mm; 0,384 g; Opozda typ V.e; KS 7871; nr kat. 707, nr inw. 793.

Łobżenica, Zygmunt III, denar 1623

Jan Jerzy Meinhart

Awers: pod koroną flankowaną dwiema kropkami monogram **S** ze Snopkiem na tarczce, z boków którego skrócona data **Z-3**.

Rewers: pod koroną tarczce z Orłem i Pogonią, niżej herb Leszczyń.

Bilon; 13,5 mm; 0,391 g; Opozda typ V.l; KS 7871; nr kat. 706, nr inw. 777.

skala monet 2:1 1 cm |++++|

Łobżenica, Zygmunt III, kwartnik 1624

Jan Jerzy Meinhart.

Awers: monogram **S** ze Snopkiem na tarczce, z boków data **16-24**, wyżej **-III-**.

Rewers: pod koroną tarcze z Orłem i Pogonią, niżej herb Leszczy.

Bilon; 14,5 mm; 0,278 g; Opozda typ I.b; KS 7880; nr kat. 710, nr inw. 624.

Łobżenica, Zygmunt III, kwartnik 1627

Jan Jerzy Meinhart.

Awers: **SIG III D G REX PO M D L**, monogram **S** ze Snopkiem na tarczce, z boków skrócona data **2-7**.

Rewers: **TERNARIVS:LOBA1627**, pod koroną czteropółowa tarcza herbowa [Orzeł polski, Pogoń litewska, herb Leszczy i Snopek Wazów].

Bilon; 16,6 mm; 0,521 g; Opozda typ IV.b; KS 7916; nr kat. 738, nr inw. 812.

Ryga, Zygmunt III, szeląg 1619

mennica Ryga, Martin Wulff.

Awers: **SIG-III-DG-REX-PO-M-D-L**, pod zamkniętą koroną monogram **S** ze Snopkiem.

Rewers: **SOLIDVS-CIVI-RIGE-19**, kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem, u góry lisica zwrócona w lewo.

Bilon; 17,2 mm; 0,870 g; Haljak 1116; Mrowiński 431; nr badań metalograficznych CL22855; nr kat. 36, nr inw. 1056.

Ryga, Zygmunt III, szeląg 1621

mennica Ryga, Martin Wulff.

Awers: **SIG-III-D-G-REX-PO-D-L**, pod zamkniętą koroną monogram **S** ze Snopkiem, z boków skrócona data **Z-1**.

Rewers: **SOLIDVS-CI-VI-RIGENSIS**, kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem, u dołu lisica zwrócona w lewo.

Bilon; 16 mm; 0,738 g; moneta wybita niecentrycznie; Haljak 1125a; Mrowiński 443; nr badań metalograficznych CL22863; nr kat. 73, nr inw. 1064.

Litwa, Zygmunt III, dwudenaar 1620

mennica Wilno, podskarbi wielki litewski Hieronim Wołłowicz.

Awers: pod koroną monogram **S** ze Snopkiem na tarczce, z boków data **16-20**, niżej oznaczenie nominału **II**.

Rewers: Pogoń w lewo, niżej herb Wadwicz flankowany dwiema gwiazdkami.

Bilon; 14,7 mm; 0,534 g; Ivanauskas 1SV23-23; KS 3408; nr kat. 144, nr inw. 889.

Litwa, Zygmunt III, szeląg 1614

mennica Wilno, podskarbi wielki litewski Hieronim Wołłowicz.

Awers: **SIGIS-III-DG:REX-P-M-D-L**, pod koroną monogram **S** ze Snopkiem na tarczce, z boków skrócona data **1-4**.

Rewers: **SOLIDVS-M:D:LIT** [strzała w prawo], pod koroną dwie tarcze herbowe, z Orłem i Pogonią, na dole herb Bogoria.

Bilon; 16,8 mm; 0,753 g; Ivanauskas 2SV8-5; KS 3428; nr kat. 149, nr inw. 960.

Litwa, Zygmunt III, szeląg 1623

mennica Wilno, podskarbi wielki litewski Krzysztof Naruszewicz.

Awers: **SIG-III-D-G:REX-PO-M:D:L** ♦, pod koroną monogram **S** ze Snopkiem na tarczce, z boków skrócona data **2-3**.

Rewers: ♦**SOLIDVS-M:D:LIT**: ★, pod koroną dwie tarcze herbowe, z Orłem i Pogonią, na dole herb Wadwicz.

Bilon; 16,1 mm; 0,697 g; Ivanauskas 2SV90-45; KS 3456; nr kat. 185, nr inw. 951.

Polska, Zygmunt III, półtorak 1623

mennica Bydgoszcz, podskarbi wielki koronny Mikołaj Daniłowicz.

Awers: **SIGIS 3 D G-(3)REX P M D L**, pod koroną pięciopółowa tarcza herbowa Rzeczypospolitej (skwadrowane Orzeł polski i Pogoń litewska, w polu sercowym Snopiek Wazów).

Rewers: ***MONE-NO-REG-POLO***, jabłko panowania, na nim **24**, z boków skrócona data **2-3**, u dołu herb Sas na tarczy z trzech łuków.

Srebro; 19,6 mm; 1,455 g; KS 862; nr kat. 556, nr inw. 351.

Polska, Zygmunt III, półtorak 1619

mennica Bydgoszcz, podskarbi wielki koronny Mikołaj Daniłowicz.

Awers: **SIGIS-3-D-G-(3)REX-P-M-D-L**, pod koroną pięciopółowa tarcza herbowa Rzeczypospolitej (skwadrowane Orzeł polski i Pogoń litewska, w polu sercowym Snopiek Wazów).

Rewers: ***MONE*NO-REG*POLO***, jabłko panowania, na nim **24**, z boków skrócona data **1-9**, u dołu herb Sas na tarczy z trzech łuków.

Srebro; 20 mm; 1,266 g; KS 851; nr kat. 477, nr inw. 483.

Polska, Zygmunt III, półtorak 1623

mennica Bydgoszcz, podskarbi wielki koronny Mikołaj Daniłowicz.

Awers: **SIGIS 3 D G-(3)REX P M D L**, pod koroną pięciopółowa tarcza herbowa Rzeczypospolitej (skwadrowane Orzeł polski i Pogoń litewska, w polu sercowym Snopiek Wazów).

Rewers: **MONE NO-REG POLO**, jabłko panowania, na nim **24**, z boków skrócona data **2-3**, u dołu herb Sas na tarczy z trzech łuków.

Srebro; 19,4 mm; 1,003 g; KS 862; nr kat. 562, nr inw. 370.

Polska, Zygmunt III, trojak 1623

mennica Kraków, podskarbi wielki koronny Mikołaj Daniłowicz.

Awers: **SIG-III-D:G:REX-POL-M-DL**, ukoronowane popiersie króla w kryzie, w prawo.

Rewers: **-III-** / **1**-[Orzeł]-**6**-[Snopek Wazów]-**2**-[Pogoń]-**3** / **GROS-ARGE** / **TRIP-REGN** / **POL-ONI** / **·**-[herb Sas]-**·**.

Srebro; 19,9 mm; 1,821 g; Iger K.23.1.a; KS 1228; nr kat. 359, nr inw. 851.

Polska, Zygmunt III, trojak 1622

mennica Kraków, podskarbi wielki koronny Mikołaj Daniłowicz.

Awers: **SIG-III-DG:REX-POL-M-DL**, ukoronowane popiersie króla w kryzie, w prawo.

Rewers: **-III-** / **1**-[Orzeł]-**6**-[Snopek Wazów]-**2**-[Pogoń]-**2** / **GROS-ARGE** / **TRIP-REGN** / **POL-ONI** / **·**-[herb Sas]-**·**.

Srebro; 20,3 mm; 1,918 g; Iger K.22.1.a; KS 1227; nr kat. 356, nr inw. 848.

Polska, Zygmunt III, trojak 1624

mennica Kraków.

Awers: **SIG-III-D:G:REX-POL-M-D:L**, ukoronowane popiersie króla w kryzie, w prawo.

Rewers: **-III-** / **1**-[Orzeł]-**6**-[Snopek Wazów]-**2**-[Pogoń]-**4** / **GROS-ARG:** / **TRIP-REG:** / **PO-LO-** / **·**-[herb Sas]-**·**.

Srebro; 20,1 mm; 1,827 g; Iger K.24.1.a; KS 1229; nr kat. 360, nr inw. 852.

Polska, Zygmunt III, szóstak 1625

mennica Kraków.

Awers: **SIGIS-III-D:G:-REX-POL-M-D:L**, ukoronowane popiersie króla w kryzie, w prawo, niżej tarcza z herbem Półkozic.

Rewers: **GROS-ARGE-SEX-REG-POL-1625**, pod koroną dwie tarcze herbowe, z Orłem i Pogonią, nad nim oznaczenie nominału **VI**, niżej tarcza ze Snopkiem Wazów.

Srebro; 25,5 mm; 3,701 g; KS 1263; nr kat. 361, nr inw. 976.

Monety obce

Monety obce w skarbie z Barczewa stanowią 32,9% wszystkich znalezionych numizmatów, co przekłada się na 358 sztuk. Na tę liczbę składają się głównie monety z Prus Książęcych – łącznie zidentyfikowano 311 egzemplarzy. Najstarszy wśród pruskich numizmatów jest kwartnik (dreier) z 1591 r., wybity za czasów Jerzego Fryderyka (1578–1603). Kolejne dwie monety pruskie to półtoraki Jana Zygmunta (1618–1620), oba z 1620 r. Jednak najwięcej pieniędzy pruskich pochodzi z czasów panowania Jerzego Wilhelma (1620–1640): 185 szelągów z lat 1625–1628 oraz 123 półtoraki z lat 1621–1627. Drugie pod względem liczebności są monety z mennicy w Rydze z okresu szwedzkiej okupacji miasta. Wszystkie pochodzą z czasów króla Szwecji Gustawa II Adolfa (1611–1632): 30 szelągów z lat 1624–1627, 8 półtoraków z lat 1622–1624, a także jedna moneta o niesprecyzowanym nominale, który określany jest jako 1,5 szeląga lub półgrosz³. Dodatkowo wystąpiła jedna moneta szwedzka, wybita w Göteborgu, o nominale 1 öre z 1626 r., której emitentem również był Gustaw II Adolf. Ponadto znaleziono trzy monety z Pomorza Zachodniego – dwa półtoraki Biskupstwa Kamieńskiego z czasów pontyfikatu biskupa Ulyryka (1618–1622), wybite w Koszalinie, z lat 1621–1622 i jeden półtorak Bogusława XIV (1617–1637), również z 1621 r., z mennicy w Darłowie. Niewielką domieszkę stanowią także numizmaty pochodzenia śląskiego – dwie monety trzykrajcarowe Księstwa Ziębicko-Oleśnickiego z czasów współrzędów dwóch braci, Henryka Wacława i Karola Fryderyka (1617–1639). Oprócz wyżej wymienionych mamy jeszcze dwie monety z XVI w. – jeden szeląg ryski z 1575 r. z okresu Wolnego Miasta oraz numizmat niemiecki, miejską emisję Kolonii o nominale 8 halerzy z 1586 r.

Gustw II Adolf (1594–1632)

Jerzy Wilhelm (1595–1640)

Niemcy, Miasto Kolonia, 8 halerzy 1586

Awers: **·MO·NO·CIVI·COLON·86**, herb Kolonii.

Rewers: **·RVDOL·II·RO·IM·S·AV·**, ozdobny hełm prętowy.

Srebro; 17,9 mm; 1,067 g; Noss 236; nr kat. 326, nr inw. 979.

Śląsk, Księstwo Ziębicko-Oleśnickie, Henryk Wacław i Karol Fryderyk, 3 krajcary 1621

mennica Oleśnica, mincerz Burkhard Hase.

Awers: [jabłko panowania] **D·G·HEIN·WEN&CAR·FRID·FR**, pięciopółowa tarcza herbowa (1: Orzeł ziębicki, 2: Orzeł oleśnicki, 3: Szachownica żagańska, 4: Pasy kłodzkie, w polu sercowym Listwy Podiebradów), z boków po pierścieniu.

Rewers: **·DU·SI·MONS&OLS·CO·GLA621**, Orzeł z wklęsłą przepaską przez skrzydła i pierś, z boków szponów inicjały **B·H**, niżej tarcza z cyfrą **3**.

Srebro; 19,3 mm; 1,065 g; EM3, nr 496; F.u.S. 2255; nr kat. 1084, nr inw. 988.

Pomorze Zachodnie, Biskupstwo Kamieńskie, Ulryk, półtorak 1622

mennica Koszalin, mincerz Christian Wilcke.

Awers: **VLRIC9-I-D-3-G-DVX-S-PO**, ukoronowana czteropolowa tarcza herbowa (1: Gryf Księstwa Pomorskiego; 2: Rybogryf Ziemi Uznamskiej; 3: Gryf Ziemi Bardzkiej; 4: Lew na murze Księstwa Rugijskiego, w polu sercowym krzyż).

Rewers: **DEVS-PROTECTOR-MEVS**, jabłko panowania z cyframi **Z4**, z boków skrócona data **Z-Z**.

Srebro; 18,8 mm; 1,086 g; Olding 159; Hildish 252; nr kat. 757, nr inw. 983.

Pomorze Zachodnie, Domena Darłowska, Bogusław XIV, 1/24 talara (półtorak) 1621

mennica Darłowo.

Awers: **•BVGSLAVS-DVX-S-POM**, czteropolowy herb Domeny Darłowskiej (1: Gryf Księstwa Szczecińskiego; 2: Rybogryf Ziemi Uznamskiej; 3: Gryf Ziemi Wendyjskiej; 4: Gryf nad szachownicą Księstwa Wołogoskiego), niżej na tarczce cyfra **3**.

Rewers: **DEVS-ADIVTOR-MEVS**, jabłko panowania z cyframi **Z4**, z boków skrócona data **Z-1**.

Srebro; 18,8 mm; 1,096 g; Olding 181; Hildish 135; nr kat. 758, nr inw. 987.

Szwecja, Gustaw II Adolf, 1 öre 1626

mennica Göteborg, mincerz Stefan Bencken.

Awers: [trójlisc] **GVST-ADOL-D-G-REX-SWET**, duży Snopek Wazów, z boków którego oznaczenie nominału **I-OR**.

Rewers: **•MON-GOTHOBVRGENS-16Z6**, ukoronowany Lew z dwoma ogonami, kroczący w lewo, w prawej łapie trzyma miecz skierowany szyćchem do góry, w lewej łapie trzyma tarczę z trzema koronami Szwecji [herb Göteborga], całość umieszczona w polu, które jest poprzecinane ukośnymi liniami.

Srebro; 19,5 mm; 1,492 g; AAH 102; Delzanno 136; nr kat. 1082, nr inw. 993.

Ryga, Wolne Miasto, szeląg 1575

mennica Ryga, mincerz Marten Wulff.

Awers: **CIVITATI[lilia]RIGENSIS**, brama miejska zwieńczona kopułą, w niej głowa lwa.

Rewers: **•MONE•NO•ARGENTEA**, dwa skrzyżowane klucze, u góry krzyżyk (mały herb Rygi), z boków skrócona data **7-5**.

Bilon; 18,5 mm; 0,828 g; moneta przedziurawiona; Haljak 956b; Mrowiński 315; nr kat. 1, nr inw. 986.

Ryga pod szwedzkim panowaniem, Gustaw II Adolf, półtorak 1624

mennica Ryga, mincerz Martin Wulff.

Awers: **GVST-ADOL-D-G-REX:S**, pod koroną pięciopolowy herb Szwecji (skwadrowane Trzy Korony i Lew Folkungów w polu sercowym Snopek).

Rewers: **•MON:NOVA-CIVI:RIGE:•**, jabłko panowania z cyframi **Z4**, z boków skrócona data **2-4**, niżej tarczka z cyfrą **3**.

Srebro; 19,5 mm; 1,254 g; moneta z końca blachy; Haljak 1462; Mrowiński 460; AAJ 12; nr badań metalograficznych CL22881; nr kat. 141, nr inw. 1082.

Ryga pod szwedzkim panowaniem, Gustaw II Adolf, półtorak 1622

mennica Ryga, mincerz Martin Wulff.

Awers: **GVST·ADOLP·D·G·REX·S·**, pod koroną pięciopolowy herb Szwecji (skwadrowane Trzy Korony i Lew Folkungów w polu sercowym Snopek).

Rewers: ***MON·NOVA·CIVI·RIGE·***, jabłko panowania z cyframi **Z4**, z boków skrócona data **2-2**, niżej tarczka z cyfrą **3**.

Srebro; 19,5 mm; 1,076 g; Haljak 1460; Mrowiński 453; AAJ 10; nr badań metalograficznych CL22882; nr kat. 137, nr inw. 1083.

Ryga pod szwedzkim panowaniem, Gustaw II Adolf, szeląg 1627

mennica Ryga, mincerz Martin Wulff.

Awers: **...DO·L·D·G·REX·S·**, pod koroną inicjały **GA** w enklawie, niżej tarczka ze Snopkiem.

Rewers: **SOLIDVS·CIVI·RIGENSIS·27**, kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem.

Bilon; 16 mm; 0,619 g; Haljak 1471; Mrowiński 466; AAJ 19b; nr kat. 126, nr inw. 998.

Ryga pod szwedzkim panowaniem, Gustaw II Adolf, szeląg 1626

mennica Ryga, mincerz Martin Wulff.

Awers: **GVST·ADO·L·D·...·S·**, pod koroną inicjały **GA** w enklawie, niżej tarczka ze Snopkiem.

Rewers: **SOLIDVS·CIVI·RIGENSIS·26**, kartusz z małym herbem Rygi zwieńczony akantem.

Bilon; 16,1 mm; 0,844 g; Haljak 1469; Mrowiński 463; AAJ 18; nr kat. 116, nr inw. 1009.

Prusy Książęce, Jerzy Wilhelm, szeląg 1628

mennica Królewiec, mincerz Ernest Pfahler.

Awers: [serce z krzyżem] **GEORG·WILH·MAR·BR·S·R·I·EL·**, Orzeł pruski z ukoronowaną tarczką z monogramem **S** na piersi.

Rewers: ***SOLIDVS·PR·VSSIAE·1628**, inicjały **GW** w enklawie, niżej tarcza z herbem Zollern.

Bilon; 16 mm; 0,633 g; moneta wybita niecentrycznie; KS 3883; BfM 1489; nr kat. 948, nr inw. 14.

Prusy Książęce, Jerzy Wilhelm, szeląg 1627

mennica Królewiec, mincerz Ernest Pfahler.

Awers: [serce z krzyżem] **GEORG·WILH·MAR·BR·S·R·I·EL·**, Orzeł pruski z ukoronowaną tarczką z monogramem **S** na piersi.

Rewers: ***SOLIDVS·PR·VSSIAE·1627**, inicjały **GW** w enklawie, niżej tarcza z herbem Zollern.

Bilon; 16,5 mm; 0,742 g; KS 3882; BfM 1484; nr kat. 868, nr inw. 1.

Prusy Książęce, Jerzy Wilhelm, półtorak 1623

mennica Królewiec, mincerz Ernst Pfahler.

Awers: **:GE-WI-MAR-BR-S-R-I-EL-P:D:**, jabłko panowania z cyframi **24**, z boków skrócona data **2-3**, u dołu tarczka z sercem, z którego wyrasta krzyż.

Rewers: **DIEV & MON-(3)DROICT**[serce z krzyżem], pod czapką elektorską pięciopolowy herb Prus (w pierwszym polu Orzeł Brandenburgii, w drugim Orzeł Prus, w trzecim Motowidło Cleve, w czwartym Lew burgrabstwa Norymberskiego, w polu sercowym berło — Berło urzędu arcy podkomorzego).

Srebro; 19,9 mm; 0,938 g; moneta z końcówki blachy; BftM 1443; KS 3895; nr kat. 989, nr inw. 239.

Prusy Książęce, Jerzy Wilhelm, półtorak 1624

mennica Królewiec, mincerz Ernst Pfahler.

Awers: **GE-WI-MAR-BR-S-R-I-EL-PD:**, jabłko panowania z cyframi **24**, z boków skrócona data **2-4**, u dołu tarczka z sercem, z którego wyrasta krzyż.

Rewers: **DIEV & MON-(3)DROICT**[serce z krzyżem], pod czapką elektorską pięciopolowy herb Prus (w pierwszym polu Orzeł Brandenburgii, w drugim Orzeł Prus, w trzecim Motowidło Cleve, w czwartym Lew burgrabstwa Norymberskiego, w polu sercowym berło — Berło urzędu arcy podkomorzego).

Srebro; 19,5 mm; 1,161 g; BftM 1454; KS 3897; nr kat. 1001, nr inw. 240.

Prusy Książęce, Jerzy Wilhelm, półtorak 1626

mennica Królewiec, mincerz Ernst Pfahler.

Awers: **GE-WI-MA-(3)BR-S-R-I-E:**, pod czapką elektorską pięciopolowy herb Prus (w pierwszym polu Orzeł Prus, w drugim Gryf pomorski, w trzecim Lew Jülichu, w czwartym Orzeł Brandenburgii, w polu sercowym berło — atrybut urzędu arcy podkomorzego).

Rewers: **MON-NO-DVC-PRVS:**, jabłko panowania z cyframi **24**, z boków skrócona data **2-6**, u dołu tarczka z sercem, z którego wyrasta krzyż.

Srebro; 19,4 mm; 1,168 g; BftM 1478; KS 3902; nr kat. 1052, nr inw. 242.

Prusy Książęce, Jerzy Fryderyk, kwartnik (dreier) 1591

mennica Królewiec.

Awers: inicjały **GF** w enklawie, z boków data **15-91**, na górze oznaczenie nominału **·III·**, na dole tarcza z herbem Zollern.

Rewers: [serce z krzyżem] **GEORG-FRID:D-G-DVX-PRVSS**, Orzeł pruski z ukoronowaną tarczką z monogramem **S** na piersi.

Bilon; 15,7 mm; 0,607 g; KS 3825; BftM 1296; nr kat. 771, nr inw. 159.

Prusy Książęce, Jan Zygmunt, półtorak 1620

mennica Królewiec, mincerz Ernest Pfahler.

Awers: **IO-SI-MAR-BR-S-R-I-EL-P-D**[serce z krzyżem], jabłko panowania z cyframi **24**, z boków skrócona data **Z-0**.

Rewers: **PRO-LEG&PR-GRE-GE**, pod mitrą książęcą tarcza herbowa z dwoma Orłami zwróconymi w stronę berła, które jest między nimi.

Srebro; 19,3 mm; 1,177 g; KS 3873; BftM 1382; nr kat. 773, nr inw. 989.

Rekonstrukcja wartości nominalnej skarbu

Korzystając z rzadkiej możliwości analizy całego znaleziska, mając pewność, że żadna jego część nie została utracona, możemy pokusić się o wyliczenie siły nabywczej analizowanego skarbu w momencie jego depozycji. Obliczymy zatem wartość nominalną, zrównując wszystkie odkryte monety do wartości grosza, a za szacunek posłuży nam system pieniężny, jaki obowiązywał w 1623 r., skorygowany w 1628 r. za czasów króla Zygmunta III⁴. Poniższe obliczenia pokazują, że wartość monet ze skarbu wynosi w przybliżeniu 815,1 grosza:

10 denarów = $10/540$ talara, ~1,5 grosza;

5 dwudenarów = 10 denarów = $10/540$ talara, ~1,5 grosza;

49 kwartników ÷ 6 = 8,2 grosza;

616 szelągów ÷ 3 = 205,3 grosza;

4 półgrosze × 0,5 = 2 grosze;

1,5 szeląga lub 1 półgrosz = 0,5 grosza;

25 groszy;

2 trzykrajcarówki = 2 grosze;

1 öre = 1 grosz;

1 ośmiahalerzówka = $1/72$ talara = ~1,1 grosza;

364 półtoraków × 1,5 = 546 groszy;

5 trojaków × 3 = 15 groszy;

1 szóstak × 6 = 6 groszy;

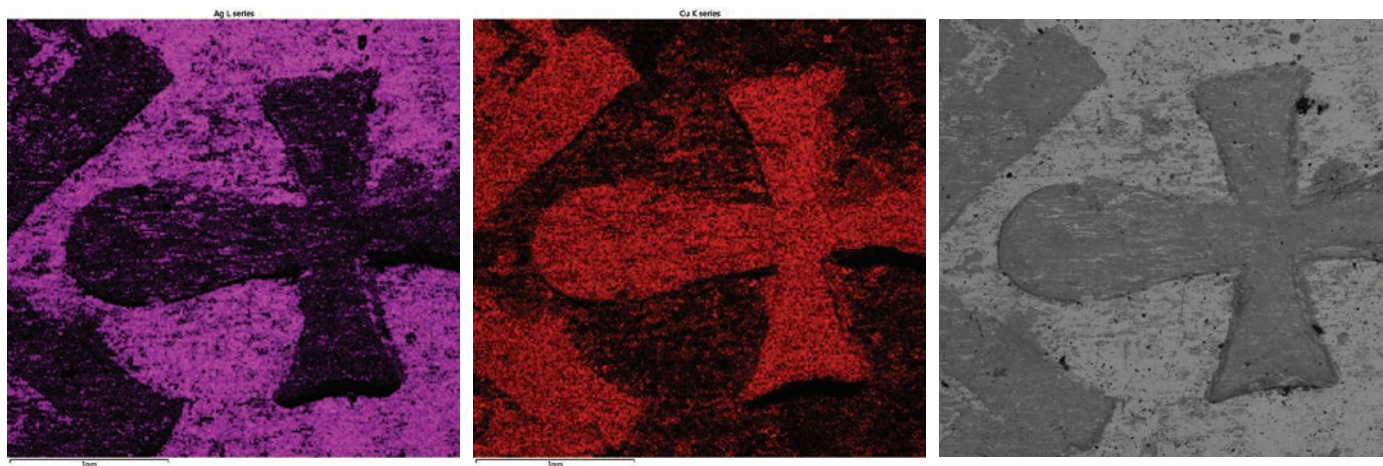
Łącznie 815,1 grosza ÷ 90 = ~9,1 talara

Jeśli uzyskaną sumę podaną w groszach podzielimy przez 90, uzyskamy wartość skarbu z Barczewa równą 9,1 talara. W celu uzyskania odpowiedzi na pytanie, jaka była siła nabywcza barczewskiego skarbu, przeliczymy jego wartość nominalną na trofy⁵. Zbigniew Żabiński obliczył, że w 1623 r. 1 talar odpowiadał 26,66 trofy, a wartość 1 talara w 1628 r. zrównana została z kursem, jaki obowiązywał w Niemczech, czyli 90 groszy. Widzimy zatem, że wartość całego skarbu możemy przeliczyć na 242,6 trofy, zatem gotówka zebrana w kościele pw. św. Andrzeja Apostoła w Barczewie wystarczyłaby na pożywienie dla dorosłego mężczyzny na ok. 242–243 dni.

Badania składu pierwiastkowego wybranych monet z mennicy w Rydze ze skarbu z Barczewa

Od jakiegoś czasu badania składu pierwiastkowego monet stają się standardem w świecie nauki, a dzięki współpracy numizmatyków z przedstawicielami nauk ścisłych możemy uzyskać nowe, do tej pory całkiem nieznane dla nas informacje. Specjalistycznym badaniom archeometrycznym poddanych zostało 75 monet ze skarbu z Barczewa, co stanowi 6,9% całego znaleziska. Wszystkie monety przebadano w Laboratorium Bio- i Archeometrii Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie⁶. Numizmaty poddano analizom z użyciem mikroskopu skaningowego z mikroanalizą rentgenowską (SEM-EDS). Każda moneta badana była w różnych miejscach, dzięki czemu uzyskano kilka wyników dla każdego analizowanego egzemplarza. W tabeli 2 przedstawiono średnią arytmetyczną wszystkich wyników dla dwóch najważniejszych dla naszych rozważań pierwiastków – srebra (Ag) i miedzi (Cu)⁷.

Wszystkie przekazane do badań archeometrycznych monety wybite zostały w mennicy w Rydze. Podzielić je możemy na dwie zasadnicze grupy – szelągi z okresu polskiego panowania oraz szelągi i półtoraki z czasów szwedzkiej okupacji miasta. W pierwszej grupie, liczącej 55 monet, znalazły się wyłącznie szelągi z czasów Zygmunta III (1587–1632), wybijane w latach 1603–1621, z przewagą monet z końca 2. i początku 3. dekady XVII w. W drugiej grupie znalazło się 15 szelągów i 5 półtoraków Gustawa II Adolfa (1621–1632).

Obraz SEM i mapa rozmieszczenia srebra i miedzi na szelągu Zygmunta III z 1621 r. z mennicy w Rydze, nr inw. 1037.

Uzyskane wyniki potwierdzają, że monety wybite zostały z niskopróbnego srebra bilonowego. W stopie menniczym znacząco przeważa miedź, która w szelągach ryskich Zygmunta III osiąga średnio wartość 69–76%. W szelągach Gustawa II Adolfa metal ten występuje w zbliżonych ilościach (64–77%). Jeśli zaś chodzi o półtoraki tego władcy wybijane w mennicy w Rydze, to zauważyć należy dość duży udział srebra, sięgający średnio 63–70%. Dwa skrajne przypadki, w których odnotowano zawartość srebra na poziomie 90% i 46,6%, możemy uznać za przekłamane, ponieważ nie korespondują z większością wyników. Na pewno bardziej miarodajny jest niższy z uzyskanych rezultatów. W zależności od miejsca wykonania analizy otrzymywano różne wyniki badań – działa się tak z powodu bielenia krążków monet. Miedziany rdzeń monety bielono, aby imitowała ona pełnowartościowy pieniądz srebrny. Jednak w wyniku użytkowania oraz procesów postdepozycyjnych warstwa bielenia zachowała się tylko miejscowo, stąd na powierzchni monety widoczne są miejscowe wysrebrzenia, które potrafią zaburzyć wyniki analiz. Dobrym materiałem porównawczym może być odkryty niedawno skarb z Elku, z którego również monety z mennicy w Rydze zostały poddane takim samym analizom⁸. Część wyników się pokrywa, ale część wyklucza. Pokazuje to, że do tej pory dysponujemy za małą próbą, żeby wyciągnąć bardziej wiążące wnioski na temat polityki pieniężnej tych czasów. Niezależnie od tego możemy jednak zauważyć, że wyniki badań potwierdzają wcześniejsze spostrzeżenia dotyczące dużego kontrastu między nominalną a rzeczywistą wartością szelągów ryskich z 1. tercji XVII w. Pieniądze, które oficjalnie uważane były za srebrne, w rzeczywistości wyprodukowano ze stopu z jedynie niedużą domieszką szlachetnego kruszcu.

Tabela 2. Wyniki analiz składu pierwiastkowego wybranych monet ze skarbu z Barczewa⁹

Lp.	Nr inw.	Nr próbki	Emitent	Moneta	Ag (%)	Cu (%)
1.	1010	CL22809	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1603	24,2	72,8
2.	1025	CL22824	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1607	20,4	76,2
3.	1030	CL22829	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1612	25	72,5
4.	1011	CL22810	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1613	19,8	77,1
5.	1013	CL22812	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1616	15,7	78
6.	1055	CL22854	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1617	18,5	78,5
7.	1062	CL22861	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1617	18,8	75,9
8.	1020	CL22819	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1618	25,3	72,8
9.	1021	CL22820	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1618	24,8	73
10.	1024	CL22823	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1618	22,2	74,3
11.	1026	CL22825	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1618	28,2	69,9
12.	1036	CL22835	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1618	11,1	83,9

Lp.	Nr inw.	Nr próbki	Emitent	Moneta	Ag (%)	Cu (%)
13.	1046	CL22845	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1618	22,4	75,6
14.	1051	CL22850	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1618	19,7	78,2
15.	1054	CL22853	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1618	23,7	73,4
16.	1058	CL22857	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1618	23,3	75,2
17.	1061	CL22860	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1618	18,3	78,2
18.	1070	CL22869	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1618	22,4	74,9
19.	1022	CL22821	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1619	23,2	75,2
20.	1034	CL22833	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1619	21,3	73,9
21.	1038	CL22837	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1619	19,6	77
22.	1056	CL22855	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1619	20	78,3
23.	1065	CL22864	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1619	17,4	79,6
24.	1077	CL22876	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1619	8,7	85
25.	1015	CL22814	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	18,8	78,8
26.	1017	CL22816	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	19,9	76,9
27.	1018	CL22817	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	11,2	82,3
28.	1023	CL22822	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	19,4	78,2
29.	1039	CL22838	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	24,6	73,1
30.	1040	CL22839	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	18,8	79,5
31.	1041	CL22840	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	20,1	76,9
32.	1043	CL22842	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	19,3	79
33.	1047	CL22846	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	18,3	79,7
34.	1053	CL22852	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	24,7	73
35.	1057	CL22856	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	23,7	73,3
36.	1060	CL22859	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	22,9	75,2
37.	1067	CL22866	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	22,1	75,9
38.	1074	CL22873	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	21,8	75,7
39.	1075	CL22874	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	17,8	79,6
40.	1076	CL22875	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	22,5	75,5
41.	1078	CL22877	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	19,4	77,3
42.	1079	CL22878	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1620	20	75,7
43.	1016	CL22815	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1621	19,5	77,4
44.	1019	CL22818	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1621	19,5	76,7
45.	1028	CL22827	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1621	24	73,5

Lp.	Nr inw.	Nr próbki	Emitent	Moneta	Ag (%)	Cu (%)
46.	1014	CL22813	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1621	29,1	69,3
47.	1032	CL22831	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1621	17,5	80,8
48.	1037	CL22836	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1621	23	74,4
49.	1044	CL22843	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1621	22,2	73,5
50.	1049	CL22848	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1621	21,9	75,6
51.	1050	CL22849	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1621	18,3	77,6
52.	1052	CL22851	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1621	17,4	80,1
53.	1063	CL22862	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1621	22,5	74,5
54.	1064	CL22863	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1621	19,3	78,7
55.	1069	CL22868	Zygmunt III	Ryga, szeląg 1621	18,7	77,2
56.	1048	CL22847	Gustaw II Adolf	Ryga, szeląg 1624	33,4	64,4
57.	1033	CL22832	Gustaw II Adolf	Ryga, szeląg 1625	20,6	77,6
58.	1059	CL22858	Gustaw II Adolf	Ryga, szeląg 1625	29	66,5
59.	1066	CL22865	Gustaw II Adolf	Ryga, szeląg 1625	32,1	65,7
60.	1071	CL22870	Gustaw II Adolf	Ryga, szeląg 1625	24,4	71,6
61.	1072	CL22871	Gustaw II Adolf	Ryga, szeląg 1625	23,8	72,1
62.	1012	CL22811	Gustaw II Adolf	Ryga, szeląg 1626	26,7	72,1
63.	1027	CL22826	Gustaw II Adolf	Ryga, szeląg 1626	25,2	73,5
64.	1031	CL22830	Gustaw II Adolf	Ryga, szeląg 1626	32,8	65,4
65.	1045	CL22844	Gustaw II Adolf	Ryga, szeląg 1626	26,1	70,8
66.	1035	CL22834	Gustaw II Adolf	Ryga, szeląg 1626	27,7	68,7
67.	1068	CL22867	Gustaw II Adolf	Ryga, szeląg 1626	21,7	77,1
68.	1073	CL22872	Gustaw II Adolf	Ryga, szeląg 1626	25	73,3
69.	1029	CL22828	Gustaw II Adolf	Ryga, szeląg 1627	29,7	68,6
70.	1042	CL22841	Gustaw II Adolf	Ryga, szeląg 1627	23,5	72,4
71.	1081	CL22880	Gustaw II Adolf	Ryga, półtorak 1622	90,3	7
72.	1083	CL22882	Gustaw II Adolf	Ryga, półtorak 1622	63,4	34,8
73.	1080	CL22879	Gustaw II Adolf	Ryga, półtorak 1623	75,6	22,5
74.	1082	CL22881	Gustaw II Adolf	Ryga, półtorak 1624	69	29,2
75.	1084	CL22883	Gustaw II Adolf	Ryga, półtorak 1624	46,6	51,7

Datowanie skarbu z Barczewa

Rozciągłość chronologiczna skarbu z Barczewa jest dość duża. Najstarsze są półgrosze koronne Jana Olbrachta, z kolei najmłodsze – szelągi pruskie Jerzego Wilhelma z 1628 r. Uznać należy, że polskie półgrosze Jana Olbrachta, a także jeden półgrosz Zygmunta I Starego mogły zostać przywrócone do obiegu ze względu na większą zawartość srebra w tych numizmatach. Zostały one wtórnie przywrócone do obiegu, tak jak miało to miejsce z innymi rodzajami pieniądza w Europie Zachodniej. Z kolei sześć szelągów pruskich wybitych w 1628 r. wyznacza *terminus post quem* ukrycia skarbu z Barczewa. Widzimy zatem, że znalezisko barczewskie zdeponowane zostało pod koniec 1. tercji XVII w., a jego genezę wiązać należy zapewne z wojną polsko-szwedzką z lat 1626–1629, tzw. wojną o ujście Wisły.

Tabela 3. Rozkład chronologiczny monet ze skarbu z Barczewa¹⁰

Rok wybitcia	Liczba monet	Rok wybitcia	Liczba monet
1492–1498	2	1616	3
1508	1	1617	6
1570	1	1618	19
1575	1	1619	20
1586	1	1620	42
1591	1	1621	53
1603	1	1622	68
1607	1	1623	137
1611	1	1624	133
1612	1	1625	210
1613	2	1626	142
1614	2	1627	111
1615	5	1628	6

Analizując rozkład chronologiczny monet w skarbie z Barczewa, możemy zauważyć, że wystąpiły pojedyncze monety z końca XV w., a także z początku oraz ostatniej ćwierci XVI w. (tabela 3). Najwięcej numizmatów pochodzi z 1. tercji XVII w., z lat 1603–1628. Zauważyć możemy, że wystąpiła kumulacja monet z roczników: 1623 (137 sztuk), 1624 (133 sztuki), 1625 (210 sztuk), 1626 (42 sztuki) i 1627 (111 sztuk). Wnioskować zatem należy, że to właśnie w latach 20. XVII w. powstał skarb z Barczewa. Możliwe, że pieniądze przez dłuższy czas były dokładane do pewnego rodzaju skrytki, jaką utworzono pod posadzką prezbiterium kościoła św. Andrzeja Apostoła. Przypuszczać należy, że wszystkie monety ze skarbu z Barczewa są kasą kościelną. Wskazują na to drobne nominały obecne w tym znalezisku. Możliwe, że są to pieniądze

zebrane do ambony kościelnej, które podarowali wierni. Dzięki analizie składu skarbu mamy unikatową okazję zaobserwować, jakich pieniędzy używali w życiu codziennym mieszkańcy dzisiejszej Warmii w pierwszych trzech dekadach XVII w. Wszystkie odkryte numizmaty to pieniądz zdawkowy używany do zawierania drobnych transakcji. Ujawniona gotówka ukazuje zatem, jaki pieniądz obiegał w tym czasie na obszarze biskupstwa warmińskiego. Mając pewność, że skarb z Barczewa stanowi całość i żadna moneta z oryginalnego składu tego depozytu nie została pominięta, uzyskaliśmy unikatowe źródło, które wzbogaciło naszą wiedzę na temat XVII-wiecznej gospodarki pieniężnej.

Grafiki M. Deischa z *Danziger Ausrufer Les cris de Danzig*, ok. 1765, źródło: <https://polona.pl>.

Przypisy końcowe:

- 1 Żabiński 1981, s. 115–116.
- 2 Paszkiewicz 2010, s. 38.
- 3 Moneta o niejasnym nominalie, G. Haljak określa ją jako 1,5 szeląga: Haljak 2011, s. 233, przypis 27. Z kolei E. Mrowiński określa ją jako półgrosz: Mrowiński 1986, s. 143, poz. 456.
- 4 Żabiński 1981, s. 110, tabela 64; s. 115, tabela 67.
- 5 Żabiński 1981, s. 9–10: jedna trofa jest to koszt przyrządzenia pokarmu o wartości 3000 kalorii dla dorosłego mężczyzny.
- 6 Za konserwację i badania archeometryczne monet odpowiedzialni byli A. Barejko i M. Słonimski.
- 7 W wyniku badań uzyskano wyniki również dla zawartości procentowej aluminium, krzemu, siarki, tytanu, chromu, manganu, żelaza, niklu, cynku, cyny, antymonu, ołowiu i złota. Postanowiono jednak je pominąć w zbiorczej tabeli, ponieważ ich zawartość w żadnym wypadku nie przekraczała ogólnie przyjętej normy.
- 8 Śnieżko 2024, s. 135–146; 317–329.
- 9 Brejko, Słoniewski 2025.
- 10 W tabeli nie zostały uwzględnione monety z nieczytelną datą, których w całym skarbie odnotowano 114.

BIBLIOGRAFIA

- Achremczyk S.
2010 *Historia Warmii i Mazur*, t. 1, *Pradzieje – 1772*, Olsztyn.
- Bogdan D.
2008 *Jan Albert Waza* [w:] *Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn, s. 223–228.
- Brejko A., Sloniewski M.
2025 *Sprawozdanie z prac konserwatorskich przy skarbie monet nowożytnych z kościoła pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła w Barczewie oraz wyniki analiz archeometrycznych* (mps opracowania, archiwum FRUG), Warszawa.
- Drozd-Lipińska A.
2019a *Opracowanie antropologiczne ludzkich szczątków kostnych wydobytych w Barczewie (cmentarzysko przyklasztorne, badania 2011)*, woj. warmińsko-mazurskie (mps opracowania), Toruń.
2019b *Opracowanie antropologiczne ludzkich szczątków kostnych wydobytych w Barczewie, woj. warmińsko-mazurskie, w sezonie 2019* (mps opracowania), Toruń.
- Gajewska M.
1993 *Garncarstwo nowożytne w Polsce. Stan i potrzeby badań*, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria archeologiczna* nr 36 (1989–1990), Łódź.
- Haljak G.
2011 *Livonian coins XIII-XVIII century. Part II: Kingdoms. Livonian coins from XVI-XVIII century*, Tallinn.
- Kocińska K., Koperkiewicz A.
2011 *Barczewo, woj. warmińsko-mazurskie, Stan. I, Stare Miasto. Raport zbiorczy z prowadzenia nadzorów archeologicznych na terenie obszaru rewitalizacji w 2011 r.* (mps opracowania, WUOZ Olsztyn), Borkowo.
- Kopenhagen W.
1929 *Die Totentafel des ehemaligen Franciskanerklosters zu Wartenburg*, „Zeitschrift für die Geschichte und Alterumskunde Ermlands”, t. 23, s. 147–171.
1939 *Klosterkirche zu Wartenburg und das Bathori-Denkmal*, „Unsere Heimat”.
- Koperkiewicz A.
2019a *Civitas Wartberg. Warmińska kapsuła czasu* [w:] *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski*, t. 11, Olsztyn, s. 57–74.
2019b *Raport z nadzoru archeologicznego i opracowanie badań ratowniczych wykonanych przy pracach ziemnych i konserwatorskich w prezbiterium kościoła p.w. św. Andrzeja w Barczewie* (mps opracowania), Barczewo.
2025a *Skarb monet z kościoła św. Andrzeja w Barczewie w kontekście badań archeologicznych prowadzonych w obrębie prezbiterium* (mps opracowania, Gorek Restauro), Gdańsk.
2025b *Barczewko – historia ogniem pisana 1325–2025*, Gdańsk.
- Korytko A.
2010 *O ujściu Wisły. Działania militarne w latach 1626–1635* [w:] *Wielkie wojny w Prusach. Działania militarne między dolną Wisłą a Niemnem na przestrzeni wieków*, red. W. Gieszczyński, N. Kasperek, Dąbrówno, s. 47–68.
- Kowalski W.
2008 *„Pogrzebowe trudy” sandomierskich Franciszkanów-Reformatów w czasach staropolskich* [w:] *Pietas et Studium*, t. 1, Kraków, s. 69–104.
- Kronika...
Archivium Conventus Vertenburgensis Ordinis Fratrum Minorum Sancti Francisci de... Ad Sanctum Andream Erectum, Die XIII Augusti Anno Dni 1643, rękopis (sygn. W-68), Archiwum Prowincji Ojców Bernardynów w Krakowie.

- Kruppé J.
1967 *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV*, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Kuchowicz Z.
1992 *Człowiek polskiego baroku*, Łódź.
- Makowiecki D.
2019 *Wyniki badań zwierzęcych szczątków kostnych z kościoła św. Andrzeja Apostoła w Barczewie* (mps opracowania), Rokietnica.
- Mikołajczyk A.
1977 *Naczynia datowane skarbami monet XIV–XVIII w. na ziemiach polskich*, seria Biblioteka Archeologiczna, t. 24, Wrocław.
- Milejski P.
2021 *Monety i medale z wykopalisk na Targu Siennym w Gdańsku*, Dantiscum, t. 3, Gdańsk, s. 9–480.
2025 *Skarb z Barczewa jako źródło do badania dziejów gospodarki pieniężnej w XVII w.* (w tomie).
- Mrowiński E.
1986 *Monety Rygi*, Warszawa.
- Paszkiewicz B.
2010 *Monety z kościoła św. Mikołaja w Gieczu*, Dziekanowice-Lednica.
- Samół P.
2020 *Informacja o dotychczasowych wynikach badań architektonicznych. Wstępna historia budowlana kościoła św. Andrzeja w Barczewie*, Gdańsk.
2023 *Kościół św. Andrzeja w Barczewie*, Gdańsk.
- Śnieżko G.
2024 *Skarb monet z XVII wieku z Elku*, Bibliotheca Lycensis, t. 2, Elk.
- Wawrzyniuk J.
2014 *Kamień i cegła w zwyczajach i obrzędach pogrzebowych na tle porównawczym [w:] Zjawiska magiczno-demoniczne na terenie ziem pruskich na tle porównawczym*, red. K. Grażawski, J. Gancewski, Olsztyn, s. 247–260.
- Ważny T.
2021 *Analiza dendrochronologiczna kościoła św. Andrzeja Apostoła w Barczewie*, Toruń.
- Wyczawski H.E.
1985, *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej historycznych granicach*, Kalwaria Zebrzydowska, s. 19–21.
- Wysocki J.
2021 *Wstępne wyniki badań archeologicznych nawy kościoła pobernardyńskiego p.w. św. Andrzeja ap. i św. Antoniego w Barczewie, woj. warmińsko-mazurskie [w:] XIII Sesja Pomoroznawcza: od epoki kamienia do nowożytności*, red. J. Woźny, J. Szalkowska-Łoś, J. Łoś, Bydgoszcz, s. 449–461.
- Zalewska K.
2021 *Zagadnienia historyczne [w:] Dokumentacja prac konserwatorskich, Ołtarz główny autorstwa Jana Chrystiana Schmidta z 1736 roku z kościoła franciszkanów pw. św. Andrzeja Apostoła w Barczewie* (mps opracowania, Gorek Restauro), Warszawa.
- Żabiński Z.
1981 *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław.

Źródła internetowe:

<https://dziennikpolski24.pl/rozwiazuja-zagadki-kosciola-sw-benedykta-wideo/ar/3903985> (dostęp: 29.10.2025 r.).
<https://suwalszczyzna.com.pl/info/miejsca/wigry> (dostęp: 29.10.2025 r.).
<http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C403272%2Cpierwsze-badania-archeologiczne-xv-wiecznego-klasztoru-w-wagrowcu.html> (dostęp: 29.10.2025 r.).

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury.